

Justis- og beredskapsdepartementet
Postboks 8005 Dep
0030 Oslo

Vår ref.: 2018/85-1

Deres ref.:

Dato: 01.11.2018

DNA i politiarbeid: Nye metoder, nye problemstillinger

DNA-tester for identifikasjon brukes i dag for å kartlegge hvem som har vært på et åsted. Politiet kan sammenligne DNA-profil fra en sporprøve med DNA-profiler fra personer med kjent identitet, enten personer som av ulike grunner er aktuelle å få undersøkt i en aktuell sak eller personer som er registrert i politiets DNA-register. DNA-analyse brukes også for å identifisere omkomne etter store ulykker og katastrofer, for å identifisere savnede og for å avgjøre om to personer er i nær slekt, for eksempel i spørsmål om farskap.

Første gang DNA-bevis ble brukt i en norsk rettssak var i 1988, i en voldtektssak. Det norske DNA-registeret ble etablert i 1998. Politiets bruk av DNA-tester er regulert i straffeprosessloven og politiregisterloven med forskrift.

Riksadvokaten kan gi retningslinjer for bruk av DNA-registeret. Politiets adgang til å registrere nye grupper har blitt utvidet av Stortinget flere ganger og sist i forbindelse med den såkalte DNA-reformen i 2008. Fra da kunne alle som er dømt for en straffbar handling bli registrert, og alle tjenestemenn i politiet skulle kunne innhente DNA-bevis. Målet var å effektivisere etterforskningen og øke sannsynligheten for oppklaring av straffesaker, ikke bare for alvorlig kriminalitet, men også såkalt «hverdagskriminalitet».

Å være registrert er en belastning som må veies opp mot nytten. Utvidelser skaper derfor debatt. I forbindelse med DNA-reformen etterlyste Datatilsynet kunnskap om effekten av bruk av DNA-bevis. I en utredning fra 2013¹ ble det pekt på flere mangler og forbedringspunkter. Hovedkonklusjonen var likevel at DNA har bedret rettsikkerheten. Metoden har hatt dokumentert nytte ved å bidra til færre henleggelse og til å oppklare saker. DNA har blitt brukt til å identifisere personer som senere har blitt dømt og til å utelukke personer fra videre etterforskning og fjerne mistanke. Forfatterne mente at DNA-tester kan brukes bedre, men også mer.

Opp gjennom årene har flere sider ved politiets bruk av DNA vært utredet. Utredningen fra 2013 er både den mest omfattende og den foreløpig siste. Siden den gang har enkeltsaker i mediene skapt

¹ Dahl, Johanne Yttri og Lomell, Heidi Mork 2013: Fra spor til dom. Evaluering av DNA-reformen. Politihøgskolen.

debatt. Det har imidlertid vært få faglige og politiske initiativ til å løfte debatten om DNA i politiarbeid.

I dag er det flere temaer hvor det er behov for diskusjon og avklaringer, særlig knyttet til nye metoder. Kombinasjon av ny kunnskap om geners funksjon og mer raffinerte analyseteknologier, har åpnet nye muligheter for hva man kan vite om en ukjent person ut fra analyse av ørsmå mengder biologisk materiale. En ny metode er såkalt DNA-fenotyping, som er gentester som kan si noe om hvordan en ukjent person kan se ut. En annen er søk etter slektninger i politiets registre, og mulighet for søk i private DNA-slektsdatabaser innsamlet for andre formål. I tillegg kan små, mobile apparater gjøre det mulig å analysere DNA direkte på et åsted.

Disse metodene er tatt i bruk i enkelte andre land, men ikke i Norge. Fagfolk Bioteknologirådet har snakket med, gir uttrykk for at flere av de nye teknologiske mulighetene kan være nyttige for norsk politi, men at det er usikkerhet om det juridiske handlingsrommet og om etiske sider ved teknologien.

Dette er bakgrunnen for at Bioteknologirådet tar initiativ til en ny og bred diskusjon om bruk av DNA i politiarbeid. Uttalelsen er todelt. Del 1 tar for seg dagens bruk av DNA-analyser. Vi gir en skisse av historikken og hva som er de viktige problemstillingene. Del 2 handler om nye metoder, og er den viktigste. Rådet diskuterer for- og ulemper og gir råd om bruk og veien videre.

1. Oppsummering av Bioteknologirådets anbefalinger

Et samlet Bioteknologiråd mener politiet ikke skal kunne be om utlevering av materiale fra noen av helsevesenets registre eller biobanker. Dette er materiale som er samlet inn for et annet formål. Utlevering kan svekke tilliten til viktig forskning og grunnleggende helsetjenester.

Et flertall på sju av Bioteknologirådets medlemmer mener søk etter slektninger i politiets DNA-register bør bli tillatt i alvorlige tilfeller og etter en nærmere utredning av rammene for slike søk.

- Et mindretall på to mener søk etter slektninger i politiets DNA-register ikke bør bli tillatt.
- Et annet mindretall på to mener søk etter slektninger i politiets DNA-register må utredes nærmere.

Et flertall på åtte av Bioteknologirådets medlemmer mener politiet bør gis anledning til å sjekke en DNA-profil mot private selvtest-tjenester, som ikke er del av det offentlige helsetilbudet. Søk bør begrenses til tilfeller av alvorlig kriminalitet og forutsette samtykke og åpenhet i kontrakten om at registeret har avtale om utlevering.

- Et mindretall på to mener spørsmålet om søk i slike private registre må utredes.
- Ett medlem mener politiet ikke bør ha anledning til å sjekke en profil mot registre utenfor politiets DNA-register. Dette er registre som er opprettet for helt andre formål.

Seks av Bioteknologirådet medlemmer mener politiet skal stå fritt til å gjøre DNA-analyser for å få informasjon om utseende til personen som la igjen et biologisk spor på åstedet. Medlemmene legger vekt på at moderne genteknologi kan hjelpe politiet i etterforskningsarbeidet og bidra til økt rettssikkerhet ved både raskere pågrepelse, mindre kostbar etterforskning og økt presisjon i politiets arbeid. En forutsetning er at testene er kvalitetssikret gjennom en godkjenningsordning og at analysene begrenses til tilfeller av alvorlig kriminalitet.

- Fem medlemmer mener bruk av gentester for å få informasjon om utseende, bør utredes grundig før man tar opp diskusjonen om lovregulering i Norge.

Et samlet Bioteknologirådet er positiv til at politiet tar i bruk mobile analysemaskiner for å få gjort raske DNA-analyser. Rådet uttaler seg her ikke om administrative eller økonomiske konsekvenser ved innføring av slik ny DNA-teknologi vil ha for politiet, men vil påpeke viktigheten av at den overordnede kvaliteten på disse raske DNA-analysene er validert og funnet tilstrekkelig for politiets arbeid.

2. Del 1. Dagens bruk av DNA-tester i Norge

Metoden for DNA-tester for identifikasjon ble utviklet av briten Alec Jeffreys i 1985, og ble første gang brukt i en britisk rettsak i 1987. Analysen som gjøres er en undersøkelse av arvestoffet, men utenfor genene eller de proteinkodende regionene av DNA.

Bortsett fra egg- og sædceller, har hver av cellene i kroppen – stort sett – samme DNA. Én til to prosent av DNA-et vårt består av gener. Utenfor genene finnes det blant annet områder som består av hypervariable DNA-sekvenser. Dette er sekvenser som består av to til flere hundre baser (basene er «bokstavene» DNA-koden er skrevet i) som gjentas mange ganger etter hverandre og danner et mønster. Mønsteret er unikt for hvert individ, og egner seg derfor svært godt til å identifisere enkeltindivider. Metoden blir omtalt som DNA-fingeravtrykk.

Ved analyse av noen av disse områdene får man laget DNA-profiler som presenteres i form av en tallrekke. Antall områder har i løpet av årene økt. I Norge analyseres nå 17 hypervariable områder.

Det er for tiden avdeling for Rettsmedisinske fag ved Oslo universitetssykehus som utarbeider DNA-profilene, basert på biologiske spor innhentet av politiet. Profilene lagres i DNA-registeret, som Kripos er behandlingsansvarlig for.

Lov om rettergangsmåten i straffesaker (Straffeprosessloven) § 158 sier at politiet kan gjennomføre DNA-analyse uten samtykke dersom det er «skjellig grunn til mistanke». Ved samtykke er det ikke krav om «skjellig grunn». DNA-utvalget diskuterte i sin utredning fra 1993 om politiets muligheter for å hente inn DNA uten samtykke skulle utvides til å gjelde masseundersøkelser, der forutsetningen om mistanke ikke er oppfylt. Dette ble avvist og kravet om samtykke ble beholdt.²

En DNA-profil gir ikke informasjon om en persons genetiske anlegg for ulike egenskaper, utseende eller anlegg for sykdommer. Den eneste arveegenskapen dagens DNA-profiler gir informasjon om, er personens kjønn, siden man også undersøker kjønnskromosomene. Dette har vært sett på som en styrke ved testen. Opplysninger om gener for sykdom er sensitive personopplysninger og tilgang til slike opplysninger er regulert i egne lover (bioteknologiloven m.fl.).

2.1. DNA-registeret

DNA-registeret er delt i i) et identitetsregister, ii) et etterforskningsregister og iii) et sporregister. Identitetsregisteret inneholder DNA-profiler av personer som er dømt til frihetsstraff, forvaring eller samfunnsstraff. Også personer som er idømt bot for grovt tyveri, grovt ran, ungdomsstraff eller seksuallovbrudd kan registreres, og det er mulig å la seg registrere frivillig. Profiler i identitetsregisteret skal slettes senest fem år etter den registrertes død, eller hvis vedkommende blir frifunnet i en gjenopptakelsessak.

² Bioteknologirådet 2001: Temahefte. Rettsmedisinsk bruk av DNA-analyser, s. 15. (Bioteknologinemnda skiftet navn til Bioteknologirådet i 2014)

Etterforskningsregisteret ble etablert i 2008 og inneholder DNA-profiler fra personer som mistenkes for en straffbar handling som kan medføre frihetsstraff. Profiler i etterforskningsregisteret skal bare lagres midlertidig. Blir personen dømt, skal profilen overføres til identitetsregisteret. Ved frifinnelse eller hvis saken blir henlagt, skal profilen slettes.

I sporregisteret kan det registreres opplysninger om personer med ukjent identitet når opplysningene antas å ha tilknytning til uoppløst straffesak

Per mars 2018 var 79 574 personer registrert i identitetsregisteret, 10 147 i etterforskningsregisteret, mens sporregisteret inneholdt 12 334 profiler. Tallene for identitetsregisteret er mer enn doblet siden 2013.

2.1.1. Vilkår for registrering

Å bli registrert regnes som belastende. En prinsipiell kritikk er at det å bli registrert er en type straff, og at dette bryter med prinsippet om at ingen skal straffes for noe man ikke har gjort. Innvendingen var med allerede i Hjørt-utvalget som utredet bruk av DNA i 1993³, og er fortsatt aktuell. Den som er registrert kan føle ubehag ved tanken på at han eller hun med jevne mellomrom blir sjekket i pågående saker og i teorien kan bli oppsøkt av politiet

Selv om det fins regler for hvordan opplysningene skal brukes, så kan feil skje. Datatilsynet har tidligere kritisert det rettsmedisinske miljøet i Oslo for å lagre opplysninger ulovlig (mer om det nedenfor). Datasikkerhet er komplisert og innebærer også å ta høyde for mulige negative hendelser som vi ennå ikke har opplevd, men som kan skje. DNA-profiler er digitale filer, og kan derfor gjøres tilgjengelige for mange og over store avstander. Det medfører risiko for såkalt formålsutglidning eller at prøver eller opplysninger blir brukt i strid med intensjonen. Datasikkerhet innebærer også å vurdere risikoen for at bruk av lagrede opplysninger leder til systematisk overvåking av tidligere domfelte, enten ved at mange mindre steg over tid gjør at et samfunn ikke oppdager hvor langt vi har gått eller som følge av et politisk skifte.

Noen ulemper som følger med registrering av personopplysninger kan rettferdiggjøres dersom samfunnsnyttene er stor nok. Den historiske trenden har vært at det skal mindre til for å bli registrert. Andre land har gått lenger enn Norge. I Danmark er det for eksempel mulig å registrere personer som har vært siktet, selv når de ikke blir dømt.⁴ I England fins det eksempler på at barn som har kastet snøball har havnet i DNA-registeret.

Som antydning er det ingen initiativ eller debatt om kriteriene for DNA-registeret i Norge i dag. Men noen sider ved praksisen blir diskutert:

- En norsk person har gått til sak mot staten for å bli slettet fra DNA-registeret med begrunnelsen at han mener han har gjort opp for seg og at handlingen han ble dømt for (skattesvik) ikke er en type sak hvor det senere vil kunne være aktuelt med DNA-bevis. Mannen tapte saken, men har anket til Lagmannsretten.⁵ Advokat John Christan Elden mener problemstillingen «skriker etter internasjonal avklaring»⁶, men at den først må ankes nasjonalt.

³ NOU 1993:31, DNA-analyse i straffesaker.

⁴ Bioteknologinemnda 2001, temahefte s. 32.

⁵ <https://www.abcnyheter.no/nyheter/krim/2017/07/18/195318083/milliardaer-morten-angelil-slass-mot-dna-registrering>

⁶ <https://www.abcnyheter.no/nyheter/krim/2017/07/18/195318083/milliardaer-morten-angelil-slass-mot-dna-registrering>

- Riksadvokaten har i et brev til Justisdepartementet tatt opp spørsmålet om en person mistenkt i en sak hvor det ikke finnes DNA-spor, likevel kan registreres dersom det dreier seg om en forbrytelse hvor DNA kunne ha vært et relevant bevis.⁷
- I en sak på NRK.no går det fram at det er etterslep på å registrere domfelte i DNA-registeret i eldre saker.⁸

2.1.2. Arkivering og sletting

Gode og tydelige rutiner for håndtering og arkivering av biologiske spor og profiler er viktig for rettsikkerheten. En sak mellom Datatilsynet og Avdeling for Rettsmedisinske fag ved Oslo Universitetssykehus⁹ som startet i 2010 viste at avdelingens praksis var i strid med personopplysningsloven. Saken viste også at det fins grunnleggende uenigheter om hvordan praksis bør være.

Datatilsynet gjennomførte tilsynskontroll i 2010. I sin rapport påpekte Datatilsynet at Avdeling for Rettsmedisinske fag, som ikke hadde egen arkiveringsrett, likevel lagret personopplysninger av svært sensitiv karakter om frikjente, fornærmede og vitner. Arkivet inneholdt mer enn hva Kripos som oppdragsgiver hadde rett til å lagre. Datatilsynet ba instituttet slette sine registre og at det måtte komme en revidert databehandleravtale mellom Avdeling for Rettsmedisinske fag og Kripos.

Avdeling for Rettsmedisinske fag klaget til Personvernemnda, som er et klageorgan for vedtak fattet av Datatilsynet. Personvernemnda dømte i favør av Datatilsynet.

Avdeling for Rettsmedisinske fag var uenig i deler av rapporten. De pekte på at de som sakkyndige har plikt til å dokumentere sin virksomhet i et sakarkiv, og påberopte seg en selvstendig arkivplikt etter arkivloven. Personvernemndas svar var at det er Kripos som har ansvar for å lagre viktige bevis og dokumenter i en sak. Avdeling for Rettsmedisinske fag kan imidlertid gis samme lagringsrett som Kripos gjennom en databehandleravtale, men en slik avtale forelå ikke her.

2.1.3. Lagringstid

En annen uenigheten gjaldt lagringstid, en viktig diskusjon som kan skilles fra spørsmål om hvem som skal forvalte arkivene.

Avdeling for Rettsmedisinske fag argumenterte for at lagringsretten i visse tilfeller bør strekkes lenger enn til dom er avsagt, særlig av hensyn til gjenopptakelsessaker. De viste til konkrete saker, som Torgersen-saken, Liland-saken og Birgitte Tengs-saken. Domfelte kan ifølge avdelingen risikere å miste muligheten til å få vurdert bevisene på nytt hvis det biologiske materiale er slettet i mellomtiden, selv om det er juridisk grunnlag for en slik nyvurdering. De påpekte også at antallet oppdrag på vegne av Den rettsmedisinske kommisjon om å gjøre reanalyse var økende.

⁷ Riksadvokaten i brev til Justis og beredskapsdepartementet 12.03.2018: «Registrering i DNA etterforskningsregisteret». Ref. 2013/02059-009 GKL/ggr 624.7

⁸ <https://www.nrk.no/norge/politiet-mangler-dna-fra-14.000-straffedomte-i-register-1.14129658>

⁹ Rettsmedisinsk institutt (RMI) ble 1.6.2011 overført til Folkehelseinstituttet og innlemmet i Divisjon for rettsmedisinske fag. Rettsmedisinske fag ble fra 1.1.2017 overført til Oslo universitetssykehus.

Straffeprosessloven § 158 annet ledd sier at biologisk materiale som har vært analysegrunnlag for DNA-profiler skal destrueres så snart registrering av profilen har funnet sted eller formålet med undersøkelsen er oppnådd.¹⁰

Spormateriale som antas å ha tilknytning til uoppløst straffesak kan oppbevares så lenge det finnes hensiktsmessig.

I alvorlige saker, slik som mord, gir straffeprosessloven i dag retten adgang til å bestemme at prøver og analyser fortsatt kan lagres etter at dom er avsagt.

Viktige personvern hensyn kan begrunne ønsket om at materiale fra identifiserte personer skal slettes. Tvil om personvernet blir ivarettatt kan også svekke tilliten til politiet.¹¹ Men sletterrutinene har møtt mye kritikk. Riksarkivet har ment at sletting er i strid med arkivloven.¹² I 2011 ble Monika Sviglinskaja funnet død hjemme.* Politiet konkluderte først med selvmord. Saken ble tatt opp igjen i 2014 og morens tidligere samboer ble i 2016 dømt for drap, blant annet etter at DNA-materiale på den avdøde var analysert på nytt med forbedret teknikk. Saken førte til at politiregisterforskriften ble endret og at formuleringen «så lenge det finnes hensiktsmessig» kom inn.

Flere har påpekt at sletting er et problem, særlig for muligheten for gjenopptakelse. Lovverket har blitt kritisert for at den har omtrentlige formuleringer («formålet med undersøkelsen er oppnådd», «så lenge det er hensiktsmessig»), og at det ikke er klart hvordan disse skal tolkes.¹³

I 2008 anbefalte en arbeidsgruppe nedsatt av Politidirektoratet at det i saker med strafferamme over seks år bør innføres en plikt til å lagre «gjenstander, kriminaltekniske spor og biologisk spormateriale». I saker der noen er domfelt, foreslås lagring i 25 år. I uoppløste saker foreslo arbeidsgruppa at bevisene lagres helt fram til lovbruddet er foreldet.¹⁴ I 2016 uttalte Politidirektoratet at rapporten «fortsett er relevant, og (...) kan legges til grunn for det videre arbeidet».

I en rapport utført av forskere ved Universitetet i Bergen på oppdrag fra Justis og politidepartementet fra 2011 heter det at «Tilstedeværelsen av lovregler som er til hinder for oppbevaring av biologisk materiale er [imidlertid også] en rettssikkerhetsutfordring.»¹⁵ Forfatterne anbefalte at reglene for oppbevaring av biologisk restmateriale fra personprøver og reglene for oppbevaring av biologiske sporprøver ble revurdert. En av forskerne bak rapporten, professor i rettsvitenskap ved Universitet i Bergen, Ragna Aarli, har i intervjuer vært kritisk til at prøver slettes:

Fordi vitenskapen utvikler seg hele tiden kan det komme en dag da vi oppdager at standardene vi bruker ikke er gode nok, og at man har gjort en feil domfellelse. Slik det er nå

* Omtalen av denne saken er redigert 2.11.2018.

¹⁰ Straffeprosessloven § 158, 2. ledd: «Analyseresultatet og det biologiske materialet tilintetgjøres når formålet med undersøkelsen er oppnådd. Analyseinstitusjonen kan likevel oppbevare profilene utelukkende for det formål å dokumentere sin virksomhet.»

¹¹ <https://www.nrk.no/norge/vil-stoppe-sletting-av-uskuldiges-dna-profiler-1.13252194>

¹² <https://www.nrk.no/norge/vil-stoppe-sletting-av-uskuldiges-dna-profiler-1.13252194>

¹³ Se Ramsdal, Martin Miljeteig 2015. *DNA-screening. En vurdering av straffeprosessloven § 158 andre ledd og forholdet til EMK*, masteroppgave, Det juridiske fakultet, Universitetet i Bergen 10.12.2015, s. 46. <http://bora.uib.no/handle/1956/11476>

¹⁴ <https://www.dagbladet.no/magasinet/bevislos/67651219>

¹⁵ Universitet i Bergen, juridisk fakultet / Asbjørn Strandbakken og Ragna Aarli 15.6.2011: Sluttrapport til Justis og politidepartementet fra prosjektet «Sakkyndighet ved bruk av DNA-bevis i straffesaker».

er det ikke mulig å omtype en profil etter nye standarder fordi det biologiske materialet er kastet.¹⁶

Regelverket for arkivering av spormateriale er høsten 2018 til gjennomgang i Justis- og beredskapsdepartementet.¹⁷

2.2. Masseundersøkelser, søk i andre databaser, nasjonalt register

Hvis politiet ikke har en mistenkt eller får treff ved søk i DNA-registeret, så har politiet enda et alternativ. Dersom det er stor sannsynlighet for at gjerningspersonen befinner seg innenfor en gruppe personer – for eksempel alle som har vært innom et sted innenfor et bestemt tidsrom – så kan politiet anmode folk om å levere prøve frivillig. Slike masseundersøkelser eller screeninger har vært gjennomført ved flere anledninger. De har bidratt til å oppklare saker, men metoden har også ulemper. Selve forespørselen kan oppleves som ubehagelig. Selv om det er frivillig å la seg teste, så kan man føle seg tvunget til å delta ettersom man vil framstå som mistenkelig hvis man ikke stiller opp. Masseundersøkelser har også blitt kritisert for at de bryter et viktig prinsipp om at enkeltpersoner ikke skal etterforskes uten god grunn til mistanke. Det har skjedd at et helt lokalsamfunn har blitt anmodet om å la seg teste, noe som kan være belastende for tillit mellom folk ettersom man vil anta at det er bevis for at den skyldige er del av samfunnet. Kritikken har også kommet når politiet har snevret inn etterforskningen mot bestemte grupper. Personer som har blitt kontaktet av politiet har følt seg trakassert eller diskriminert på grunnlag av nasjonalitet eller etnisitet (mer om tematikken under del 2). Masseundersøkelser er også ressurskrevende.

Et alternativ er et DNA-register som inkluderer alle landets innbyggere. Et slikt register ble vedtatt i Kuwait i 2015, men trukket tilbake i 2017 etter at en dom i Kuwaits høyesterett erklærte lovendringen for grunnlovsstridig.¹⁸ Et slikt register vil opplagt representere en utfordring for personvernet. Fordi mange er registrert vil det ha et sterkere preg av overvåking. Samtidig vil det sosiale stigmaet bli mindre. Også i Norge har enkelte tatt til orde for at politiet bør ha tilgang til et register over alle nordmenn¹⁹, men det er ingen politiske partier eller sentrale fagmiljøer som argumenterer for dette i dag.

Et alternativ til et nasjonalt DNA-register er at politiet gis mulighet til å sjekke DNA-profiler mot andre databaser, for eksempel mot pasientregistre på sykehus, registre i forskningsprosjekter eller private biobanker. Dette er ikke tillatt i Norge i dag, men spørsmålet har vært diskutert, særlig etter drapet på tidligere utenriksminister Anna Lindh i Sverige i 2003. Der fikk politiet tilgang på biologisk materiale fra biobanken som finnes etter nyfødtscreeningen.

2.3. Erfaringer med bruk av DNA-analyser

Etter DNA-reformen i 2008 kritiserte Datatilsynet Riksadvokaten for å mangle dokumentasjon på hvordan DNA-bevis faktisk har fungert, og om de har bidratt til flere oppklaringer. I en rapport fra 2013 basert på tall for vinningskriminalitet og voldtekter, er erfaringer med DNA-analyse i etterforskning evaluert.²⁰ Rapporten viste at forventningen om at DNA skulle bli viktig for å oppklare

¹⁶ <https://www.uib.no/aktuelt/36836/feller-dom-over-dna-beviset>

¹⁷ Informasjon gitt på epost fra Kripos til Bioteknologirådets sekretariat.

¹⁸ <https://www.hrw.org/news/2017/10/17/kuwait-court-strikes-down-draconian-dna-law>

¹⁹ Se Bioteknologirådet 2005. Rapport. Åpent møte. DNA-registrering av hele befolkningen? s. 9.

²⁰ Dahl, Johanne Yttri og Heidi Mork Lomell 2013: Fra spor til dom. Evaluering av DNA-reformen. Politihøgskolen.

mindre alvorlig vinningskriminalitet, ikke hadde slått til. DNA ble rekvirert i 4 % av de utvalgte vinningssakene. Dette ga DNA-profil i litt over 1 % av alle vinningssakene. Nær halvparten av disse ble oppklart. Slike funn kunne leses som en kritikk mot argumentene som ble brukt for å drive gjennom DNA-reformen politisk.²¹ Lignende resultatet har blitt vist for Storbritannia.²² Forfatterne pekte også på flere forbedringspunkter. Likevel var konklusjonen at DNA-bevis har gitt økt oppklaringsprosent og færre henleggelse. Rettsikkerhet var blitt bedre ved at metoden har blitt brukt til å svekke mistanke mot uskyldige og hindre at uskyldige har blitt tiltalt og/eller dømt for et forhold.

I en rapport fra 2013 skrev Helsedirektoratet:

Som et generelt utgangspunkt er det likevel slik at undersøkelser av biologiske spor ved hjelp av DNA-analyser betraktes som et svært godt verktøy i kriminalitetsbekjempelsen.

Rettsgenetiske undersøkelser og analyser brukes alltid sammen med resultater fra andre kriminaltekniske undersøkelser og etterforskning, og kan være svært viktig som bevis mot mistenkt/siktede, og for å utelukke personer fra videre etterforskning.²³

Samtidig er det mange typer forbrytelser hvor det hverken finnes DNA eller åsted. I Helsedirektoratets rapport fra 2013 har ansatte ved Avdeling for Rettsmedisinske fag påpekt at nytten av større databaser og økt bruk av DNA-tester vil være avhengig av kvaliteten på arbeidet. Økt arbeidsbyrde vil kunne gå utover kvaliteten, og det er derfor viktig å kartlegge behovet for DNA-analyser. De viste til engelske forskere som har anslått at det er «usannsynlig at det vil være mulig å oppnå DNA-profiler fra mer enn 1 % av åsteder [...] noe som kanskje vil kunne føre til DNA-funn i 0,5 % av alle forbrytelser».²⁴

En bekymring som har fulgt DNA-metoden lenge er at beviset skal få for stor vekt i etterforskningen og i retten.²⁵ En DNA-profil besvarer aldri spørsmål om skyld, overlegg osv. Hvordan DNA-bevis og den sakkyndige brukes i retten, ble utredet i en egen rapport i 2011.²⁶ Rapporten så blant annet på om DNA-beviset har gått på bekostning av andre sider ved etterforskningen, og om tiltroen til DNA-rapporten har fortrenget skjønn og ført til en teknologisering av vurderinger av ansvar osv. Utvalget konkluderte med at DNA-bevis og ekspertens rolle i rettsalen håndteres på en fornuftig måte, som ett av flere bevis.

Samtidig har de forskjellige utredningene vist at det er viktig å overvåke hvordan metoden brukes og hvilken effekt den har.

2.4. Rettsikkerhet, kvalitet og kompetanse

Et gjennomgangstema i ulike utredninger er at det er viktig med god opplæring og gode rutiner i arbeidet med DNA-tester i alle politidistrikter. Dette ser ut til å bli viktigere ettersom teknologien blir mer avansert og kan gi flere typer svar.

²¹ Dahl og Lomell 2013; se også: samme forfattere 2016: «En god og en dårlig nyhet – om DNAs effekt på oppklaringsprosenten i vinningssaker.» I: Nordisk politiforskning, volume 3, no 1-2016, s. 9–28.

²² Dahl og Lomell 2016, «En god og en dårlig nyhet», s. 14.

²³ Helsedirektoratet 2013: Organisering av rettsgenetiske tjenester i strafferettslig sammenheng. Rapport fra en arbeidsgruppe, s. 38.

²⁴ Helen Wallace: «The UK National DNA Database: Balancing crime detection, human rights and privacy». I: EMBO journal 2006.

²⁵ Bioteknologirådet 2001: Temahefte. Rettsmedisinsk bruk av DNA-analyser, s. 31.

²⁶ Blant annet i: Strandbakken og Aarli 15.6.2011: Sluttrapport til Justis- og politidepartementet fra prosjektet «Sakkyndighet ved bruk av DNA-bevis i straffesaker».

DNA-analyser er kompliserte. Det er flere mulige feilkilder i prosessen fra sikring av prøver til analyse, tolkning og bruk av resultatet i lys av andre bevis i en rettsak. På en gjenstand eller et åsted kan det være små rester av DNA fra flere personer, også personer som ikke har vært på åstedet (såkalt DNA-smitte). Blandingsprofiler hvor det er DNA fra flere personer er en annen utfordring. Sporene som hentes inn skal være relevante, og det er viktig å unngå forringelse, forbyttinger, forurensning og forsinkelser. Politiets kompetanse i sporsikring er avgjørende for å sikre at leveringen til rettsmedisinerne som skal gjøre analysen er god.²⁷

Feil kan få alvorlige konsekvenser. Hvis det er noe galt med prøven eller beviset brukes eller tolkes galt, kan en uskyldig bli dømt eller en skyldig gå fri. Det finnes eksempler på at begge deler har skjedd. Dette stiller store krav til arbeidet, fra de som jobber på åsted og samler inn bevisgjenstander til de som analyserer og tolker materialet. Skal man kunne stole på DNA-resultatet, må det legges til grunn gode rutiner rundt sporsikring, merking, videre håndtering og analyse. God kompetanse er viktig både hos politiet og rettsmedisinerne.

Ny teknologi gir politiet nye muligheter, men kan også gjøre arbeidet mer utfordrende. Analysemetodene har blitt mer sensitive, slik at det skal stadig mindre biologisk materiale til for å lage en DNA-profil. Samtidig øker mulighetene for feil, slik at betydningen av kvalitet og kompetanse i dag er svært viktig.

2.5. Flere analyseinstitusjoner

Etter mange år med diskusjoner ser det nå ut til at Norge skal få to laboratorier som skal gjøre analyser for politiet. Stortinget mente utvidelsen av DNA-registeret i 2008 ville kunne medføre et langt større behov for analysekapasitet, og anbefalte at det ble etablert et fagmiljø i tillegg til det som den gang var under FHI.²⁸ I tillegg til økt kapasitet, la Stortinget vekt på sunn konkurranse relatert til forskning, utdanning og drift, og muligheten for en alternativ, norsktalende sakkyndigfunksjon («second opinion»). I 2009 ble det bevilget midler til etablering av Rettsgenetisk senter (RGS) ved Universitet i Tromsø. RGS har siden drevet forskning og utvikling, men ikke analyser i saker som var intensjonen. Spørsmål om organisering har siden vært diskutert i flere utredninger, med overveiende støtte til en ordning med to enheter. Forskere ved Universitetet i Bergen har konkret pekt på at Tromsø kunne bidra til etterkontroll av viktige DNA-rapporter som ikke tidligere har vært kontrollert av Den rettsmedisinske kommisjon.²⁹

I 2013 utredet en arbeidsgruppe nedsatt av Helsedirektoratet tre ulike modeller for organisering av det rettsgenetiske arbeidet. Gruppen konkluderte ikke, men pekte på flere fordeler ved at Tromsø tar deler av analysene for politiet. I den samme rapporten påpekte Den rettsmedisinske kommisjon at det er «problematisk for etterprøvbareheten dersom prøvemateriale ikke kan oppbevares og evt. utleveres til en annen uavhengig aktør som kan reanalysere prøvene om det settes fram krav om fornyet vurdering».³⁰ Samme år reiste representanter fra Høyre med støtte fra FrP et forslag om flere analyseinstitusjoner for å «sikre bedre rettsikkerhet og kvalitet i etterforskning».³¹ Forslaget hadde

²⁷ Helsedirektoratet 2013: Organisering av rettsgenetiske tjenester i strafferettslig sammenheng. Rapport fra en arbeidsgruppe.

²⁸ Jf. Ot.prp. nr. 19 (2006-2007); Innst. O. nr. 23 (2007-2008) og Innst. S. nr. 89 (2007-2008).

²⁹ Universitet i Bergen, juridisk fakultet / Asbjørn Strandbakken og Ragna Aarli 15.6.2011: Sluttrapport til Justis- og politidepartementet fra prosjektet «Sakkyndighet ved bruk av DNA-bevis i straffesaker», s. 3-4.

³⁰ Helsedirektoratet 2013: Organisering av rettsgenetiske tjenester i strafferettslig sammenheng. Rapport fra en arbeidsgruppe, s. 41.

³¹ Stortinget 29. april 2013, sak nr. 4.

støtte av Fremskrittspartiet og Krf, men ble ikke vedtatt etter at Arbeiderpartiet, SV og Senterpartiet gikk imot. 5. juni 2018 vedtok imidlertid Stortinget et Dokument 8-forslag der regjeringen blir bedt om å legge til rette for at Rettsgenetisk senter i Tromsø tar 10-25 % av politiets portefølje.³² Politidirektoratet har fått i oppdrag å utrede de økonomiske og administrative konsekvensene av å tilrettelegge for rutiner og IT-systemer for flere leverandører.³³ Stortinget har ikke sagt noe om økte bevilgninger, men bedt om at Regjeringen sørger for at ny praksis kommer på plass.

2.6. Behov for en offentlig utredning?

I det nevnte brevet til Justis- og beredskapsdepartementet fra mars i år, påpeker Riksadvokaten at det er behov for en offentlig utredning av bruk av DNA-teknologi i politiarbeid. I brevet heter det at «spørsmålet som tas opp her føyer seg inn i en rekke av krevende rettslige spørsmål som dagens DNA-teknologi fører med seg», og videre at det «er gode grunner til nå å la et offentlig utvalg få i oppgave å utrede disse».³⁴

3. Del 2. Nye metoder, nye problemstillinger

I 2013 la Helsedirektoratet i en rapport vekt på at Norge bør følge med på teknologiutviklingen innen rettsgenetikk. Direktoratet nevner flere nye metoder under utvikling:

Ny teknologi åpner for at man i en og samme analyse kan framstille en DNA-profil og samtidig utlede hvilke type biologisk materiale som prøven består av (for eksempel sæd eller blod), og eventuelt informasjon om alder, etnisitet og utseende til person som har avgitt sporet. Dette er analysemetoder som ikke er tatt i bruk i Norge. [...]

Mulighetene for å få ut mer informasjon fra hver enkelt prøve kan være av stor betydning i etterforskning, men reiser samtidig en rekke etiske, juridiske og personvernsmessige spørsmål. Det er likevel viktig at norske miljøer følger med på dette feltet, og kartlegger de muligheter som ligger i denne teknologien.³⁵

Fem år senere er det utviklet verktøy som er i bruk i flere andre land. Det gjelder:

- Nye søkemuligheter som kan øke sannsynligheten for treff mot DNA-profil fra åsted (søk etter slektninger i DNA-registeret og søk i private databaser)
- genanalyse etter fysiske trekk som kan gi politiet hint om hvordan en ukjent gjerningsperson ser ut
- mobile analysemaskiner som får plass i bil og kan brukes i felt

I tillegg forskes det på hvordan analyser av mikrobiomet kan brukes til å fastslå dødstidspunkt og som et supplement til analyse av humant DNA til å identifisere personer. Politiet i Norge har av ulike grunner ikke tatt disse i bruk. Fagmiljøene ser nytte i noen av de nye metodene, men det er usikkerhet om det juridiske handlingsrommet og om metodene er moralsk akseptable. En årsak til usikkerheten kan være at lovverket er uklart. Det igjen kan ha en forklaring i at utviklingen innen forskning og teknologi har gått raskt, mens lover tar mer tid å endre. Men det er også usikkerhet om

³² <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=71760>

³³ <https://www.rechtsmedisin.org/blog/2018/8/24/stortinget-har-vedtatt-at-rettsgenetisk-senter-ved-uit-skalgjre-dna-analyser-for-politiet>

³⁴ Riksadvokaten i brev til Justis og beredskapsdepartementet 12.03.2018: «Registrering i DNA etterforskningsregisteret». Ref. 2013/02059-009 GKL/ggr 624.7

³⁵ Helsedirektoratet 2013, Organisering av rettsgenetiske tjenester i strafferettslig sammenheng. Rapport fra en arbeidsgruppe s. 41.

de etiske sidene ved de nye teknologiene. Det er flere grunner til at spørsmålet om nye søkemuligheter og om politiet skal gis tilgang til å gjøre genetiske analyser ikke er trivielt. Utvidet søk og utlevering fra andre registre og biobanker utfordrer sentrale personvern hensyn. Bruk av gentester i politiet for å studere egenskaper (utsende, alder osv.) ved en person vil bryte med etablert praksis, nemlig at genetiske undersøkelser er noe som gjøres i helsevesenet og i helseforskning, og under veletablert regulering. Den reguleringen som finnes for undersøkelser av menneskets arvemateriale er basert på et verdigrunnlag og etiske prinsipper som er utviklet over flere tiår.

Usikkerhet knyttet til de etiske aspektene bør ses i sammenheng med arvelærens historie. Vitenskapshistorikere som har jobbet med bioteknologi har skilt mellom to motsatte versjoner av denne historien, som også gir helt ulike forventninger til fremtiden. Den ene er optimistisk og handler om fremskritt, økning i kunnskap og bedre behandlinger. Den andre er kritisk og advarer mot en dystopisk fremtid preget av overvåkning, ufrihet og diskriminering.³⁶ Ulike varianter av slike forventninger vil spille inn når vi diskuterer ny teknologi. Lovene som regulerer undersøkelser av menneskets arvemateriale (bioteknologiloven og helseforskningsloven) er skrevet mot et historisk bakteppe. Historien om hvordan ulike forskere og myndigheter har misbrukt kunnskap om menneskers biologi er en arv som det er tydelige spor av i begge lovene, særlig i forarbeidene og i formålsparagrafene. De nye metodene kan skape bekymring om overvåking og vekke mistanke om at gamle teorier om rase og koplinger mellom fysiske egenskapet og kriminelle tilbøyeligheter nå vender tilbake i ny drakt. Til bildet hører også at spørsmålet om diskriminering av minoriteter allerede er en aktuell tematikk i politiarbeid i dag. Det er ulike meninger om politiet har et problem med diskriminering i dag. Uten å ta stilling til dette, er det viktig å ta høyde for slike bekymringer i diskusjonen av nye metoder. Oppfatninger om politiets arbeid og om de nye teknikkene kan ha betydning for samfunnets tillit til politiet.

Når teknologiene er her, er det viktig å kommunisere hva teknologiene gjør og ikke gjør, og å undersøke om de kan tas i bruk uten at viktige prinsipper brytes. Da er det også viktig å unngå at de historiske advarslene som vi finner i lovverket, ikke blir til en ureflektert fordom mot ny teknologi. Mistanke om kontinuitet med fortiden kan bli til en historieløshet som overser på den ene side at det er mulig å lære av historien og på den andre siden at nye utfordringer kan ha oppstått i mellomtiden. Det er viktig å ikke feilrepresentere selve vitenskapen, men samtidig ha et kritisk blikk både på selve metodene og de ulike måtene kan brukes på.

Bioteknologirådet har, på denne bakgrunnen, diskutert etiske problemstillinger knyttet til nye typer søk for å identifisere DNA-profiler og bruk av nye genanalyser for å målrette etterforskningen.

3.1. Søk etter slektninger i DNA-registeret

Så lenge politiet ikke har tilgang til et nasjonalt register over alle nordmenn, vil søk i DNA-registeret ikke alltid gi treff. Det skaper diskusjoner om det fins alternativer. Foreløpig har det vært mest oppmerksomhet om søk i andre databaser. Men det er i dag flere muligheter for utvidet søk i politiets egne registre. Kripos benytter DNA-profil databasen CODIS, som er utviklet av FBI i USA. Denne databasen inneholder flere funksjoner og utvikles kontinuerlig. En mulighet som er under utvikling er søk etter slektninger i ID- og sporregisteret – ikke bare etter om samme person er registrert tidligere. Dette krever i dag et tilleggsprogram som Norge ikke har. Kripos opplyser at FBI

³⁶ Tutton, Richard 2012. «Personalizing medicine: Futures present and past» *Social Science & Medicine* no. 75 (10):1721---1728. doi: 10.1016/j.socscimed.2012.07.031.

nå jobber med å implementere familiære søk i CODIS 10. Norge skal oppdatere til CODIS 8, og familiesøk vil trolig kunne integreres i den versjonen norsk politi bruker.

Det er imidlertid ikke avklart om dagens lovverk åpner for slike søk. Riksadvokaten har ikke uttalt seg om saken, men antydnet at det trolig vil være problematisk. Ved tidligere utvidelser av hvem som kan registreres i ID-register har det blitt argumentert med at utvidelsen kan forsvares fordi registeret bare kan benyttes til å søke etter spesifikke personer. En endring til at også slektninger kan identifiseres, vil kunne føre til at en på nytt bør ta opp spørsmålet om hvem som skal kunne registreres i ID-registeret.

For den som er registrert, kan det oppleves som en ekstra belastning om man indirekte gir tilgang til familiemedlemmer. Dette vil ikke begrense bruken av DNA-registeret, ettersom det hverken fordrer samtykke eller gir mulighet for reservasjon, men i den grad det er en ekstra ulempe for den som blir registrert, så er det etisk relevant. Dersom slektsøk kan erstatte masseundersøkelser som innebærer at mange flere vil bli kalt inn og midlertidig registrert, så vil det være en fordel. For politiet er slektsøk enklere også fordi masseundersøkelser krever både samtykke og mange ressurser. Dersom slektsøk ble tillatt kunne det imidlertid minske folks villighet til å la seg teste og registrere frivillig, noe som også kan minske oppslutningen om masseundersøkelser.

Mer etisk relevant er det at slektsøk i realiteten innebærer at personer som ikke har gjort noe galt, indirekte blir del av DNA-registeret og uten å kunne samtykke til det. På den annen side vil de ikke bli kontaktet med mindre det er treff. Og i de tilfellene vil nytten ved søket kunne være betydelig.

3.1.1. Bioteknologirådets anbefaling:

Et flertall av Bioteknologirådets medlemmer (Dag Inge Våge, Petter Frost, Benedicte Paus, Birgit Skarstein, Gunnar Heiene, Torolf Holst-Larsen og Arne Holst-Jensen) mener søk etter slektninger i politiets DNA-register bør bli tillatt i alvorlige tilfeller og etter en nærmere utredning av rammene for slike søk.

Et mindretall av Bioteknologirådets medlemmer (Bente Sandvig og Bushra Ishaq) mener søk etter slektninger i politiets DNA-register ikke bør bli tillatt.

Et annet mindretall av Bioteknologirådets medlemmer (Bjørn Hofmann og Bjørn Myskja) mener søk etter slektninger i politiets DNA-register må utredes nærmere.

3.2. Søk i DNA-databaser utenfor politiets DNA-register

Politiet gjør i dag ikke søk i andre registre. Men problemstillingen har vært med lenge.

3.2.1. Utlevering fra helsebiobanker

Et velkjent eksempel er fra etterforskningen av drapet på utenriksministeren i Sverige, Anna Lindh, i 2003. Politiet fant gjerningsmannen etter søk i biobanken til den svenske nyfødtscreeningen, PKU-registeret ved Karolinska sykehus. Siden har det vært debatt om slik formålsutglidning er lovstridig og etisk forsvarlig. Utleveringen var omstridt, men det var også de som mente helsevesenet burde vært mer samarbeidsvillig overfor politiet. Etter hendelsen åpnet myndighetene (Socialstyrelsen) for at domstolene kan begjære utlevering, en mulighet som til nå ikke har vært benyttet. I en utredning om

nasjonal biobank fra 2018 anbefalte utvalget at utlevering fra PKU-biobanken til etterforskning ikke skal være tillatt.³⁷

I England ble spørsmål om utlevering til politiet diskutert i forbindelse med oppstart av UK biobank. På nettsiden til prosjektet fremgår det at biobanken bare skal brukes til helseforskning som er «in the public interest» og at «enhver bruk til andre formål vil bli hindret (resisted)». Utlevering av personidentifiserbare opplysninger til forsikringsselskaper eller arbeidsgivere nevnes eksplisitt. Utlevering til politiet skal ikke skje, men her kan biobankens regler komme i konflikt med domstolene som kan begjære utlevering:

Nor will UK Biobank allow access by the police, security services or other law enforcement agencies, unless it is forced to do so by the courts. UK Biobank is prepared to take all necessary actions, including (where appropriate) recourse to legal proceedings, in order to prevent such attempted access.³⁸

I Norge har vi eksempler fra etterforskningen av NOKAS-ranet i 2004. Da ble prøver tatt under obduksjonen av den mistenkte Erling Havnås bror brukt til å knytte Havnå til ranet. Dette ble kritisert av forsvarere og juseksperter.³⁹ Da politiet senere ville DNA-teste en annen avdød i samme sak, fikk de først avslag fra sykehuset i Stavanger. Politiet klagde avgjørelsen til Stavanger tingrett, som ga politiet medhold. Senere dømte Høyesterett i favør av sykehuset,⁴⁰ en kjennelse som også har fått internasjonal oppmerksomhet. Administrerende direktør ved Aker universitetssykehus uttalte til Dagens medisin at «Dersom samfunnet ønsker andre regler, er det Stortinget som lovgiver som må endre loven.»⁴¹

Vedtaket om varig lagring av blodprøvene i den norske nyfødtscreeningen kan føre til at vi over tid får en biobank over alle som er født i Norge.⁴² Vedtaket ble kritisert av flere, inkludert Bioteknologirådet, for å være dårlig utredet. Utlevering til politiet er ikke diskutert i regjeringens forslag.

3.2.2. Søk i private databaser

Med framveksten av genetiske selvtester har det vokst fram private biobanker og en helt ny kilde som kan være interessant for politiet.

Et eksempel er selskaper som selger slektskapstester. Søk i disse kan gi informasjon om slektskapsforhold mellom en ukjent som la igjen et spor på et åsted og kjente slektninger som har latt seg teste i privat regi. Det er i dag stor sannsynlighet for at en vil finne slektninger om en søker i ulike private baser.

En sak våren 2018 fikk mye oppmerksomhet.⁴³ Amerikansk politi arresterte en massekiller etter å ha identifisert vedkommende ved hjelp av søk i en slektsdatabase. Men dette var ikke første gang. I

³⁷ SOU 2018:4: *Framtidens biobanker*, s. 424-426.

³⁸ <https://www.ukbiobank.ac.uk/all-faqs/>

³⁹ <https://www.dagsavisen.no/rogalandsavis/krever-dna-fra-dod-ransmistenkt-1.499397>

⁴⁰ <https://www.dagensmedisin.no/artikler/2006/02/09/politiet-tapte-kampen-om-biomateriale-i-nokas-saken/>

⁴¹ <https://www.dagensmedisin.no/artikler/2006/02/09/politiet-tapte-kampen-om-biomateriale-i-nokas-saken/>

⁴² Se blant annet: Bioteknologirådet 29.8.2017. Forslag til lov om endring i behandlingsbiobankloven – varig lagring av blodprøvene i nyfødtscreeningen m.m.: <http://www.bioteknologiradet.no/filarkiv/2017/08/Forslag-til-lov-om-endring-i-behandlingsbiobankloven-%E2%80%93-varig-lagring-av-blodpr%C3%B8vene-i-nyf%C3%B8dtscreeningen-m.m..pdf>

⁴³ [https://www.nature.com/articles/d41586-018-05029-](https://www.nature.com/articles/d41586-018-05029-9?utm_source=twit_nnc&utm_medium=social&utm_campaign=naturenews&sf188842889=1)

[9?utm_source=twit_nnc&utm_medium=social&utm_campaign=naturenews&sf188842889=1](https://www.nature.com/articles/d41586-018-05029-9?utm_source=twit_nnc&utm_medium=social&utm_campaign=naturenews&sf188842889=1)

USA er det flere eksempler tilbake til 2002 på at politiet har søkt mot slektskapsbiobanker og fått treff.⁴⁴ Men slik utlevering av data kan være problematisk. Dersom gentestfirmaet ikke har avtale om å utlevere til politi, så vil utlevering innebære at samtykket brytes. Selskapet 23andMe har ved flere anledninger avvist politiet som har søkt om å få tilgang. Forskere har pekt på at lovverket i USA har regler for utlevering til forsikringsselskap og arbeidsgivere, men ikke til politiet.⁴⁵

Fordelene er særlig at politiet kan spare tid. I tillegg er også slike søk et alternativ til masseundersøkelser.

Utlevering til politiet er omstridt. Et sentralt prinsipp for behandling av personopplysninger er formålsavgrensning. Forskning viser at mange private selvtestfirmaer utleverer biologiske prøver og opplysninger til tredjepart uten at dette går klart fram i avtalene.⁴⁶ I diskusjoner om dette, har det vært mest fokus på utlevering til forskning, og lite om utlevering til politiet.

Praksisen reiser flere spørsmål: Bør selskapene kunne legge opp til utlevering til politiet, forutsatt at det fremgår tydelig av samtykket? Bør selskaper i spesielle tilfeller likevel utlevere selv om det ikke er dekket av samtykket? I saken fra 2018 ble det imidlertid benyttet en database der privatpersoner selv har lagt inn sin profil åpent for at andre kan søke og få treff på slektninger. Det er nå vist at en svært høy andel av personer med nordeuropeisk bakgrunn vil kunne bli identifisert gjennom søk i slektsdatabaser og at dette kan være til hjelp for politiet.⁴⁷

Her er det noen sterke motargumenter. Er det ikke samtykke til at politiet kan søke, så er det brudd på personvernregler og det kan få konsekvenser for gentest-bransjen. Er det dekket i avtalen, er saken en annen. Flere har pekt på at personvernutfordringene knyttet til slik utlevering er de samme som ved masseundersøkelser. Det stemmer såfremt det kreves samtykke ved bruk av private databaser.

3.2.3. Bioteknologirådets anbefalinger om søk i andre databaser

Et samlet Bioteknologiråd mener politiet ikke skal kunne be om utlevering av materiale fra noen av helsevesenets registre eller biobanker, enten disse er til forskning eller behandling, offentlige eller private. Hovedbegrunnelsen er at dette er prøver og materiale som er samlet inn for et annet formål som handler om viktig forskning og grunnleggende helsetjenester. Dersom materiale kan utleveres til politiet så kan det svekke den grunnleggende retten til helsehjelp og tilliten til og oppslutningen om viktige tjenester i et velferdssamfunn.

Et flertall av Bioteknologirådets medlemmer (Petter Frost, Gunnar Heiene, Bjørn Hofmann, Arne Holst-Jensen, Torolf Holst-Larsen, Benedicte Paus, Birgit Skarstein og Dag Inge Våge) mener politiet bør gis anledning til å sjekke en DNA-profil mot private selvtest-tjenester, som ikke er del av det offentlige helsetilbudet. Slike søk bør begrenses til tilfeller av alvorlig kriminalitet. Videre bør det

⁴⁴ Fox, Dov, The Second Generation of Racial Profiling (September 18, 2010). 38 AM. J. CRIM. L. 49 (2010). <https://ssrn.com/abstract=1679144>

⁴⁵ Genealogy databases and the future of criminal investigation, <http://science.sciencemag.org/content/360/6393/1078>

⁴⁶ Phillips, Andelka M. 2015: Genomic Privacy and Direct-to-Consumer Genetics: Big Consumer Genetic Data -- What's in that Contract?. I: IEEE CS Security and Privacy Workshops,

<http://ieeexplore.ieee.org/document/7163209?reload=true>; Niemic & Howard 2016: Ethical issues in consumer genome sequencing: Use of consumers' samples and data. I: Applied and translational genomics.

⁴⁷ Aftenposten 17.08.2018. <https://www.nrk.no/urix/bruker-slektsforskning-for-a-loyse-kriminalsaker-i-usa-1.14249968>

være under forutsetning av at registeret eksplisitt åpner for slik utlevering i kontrakten med sine kunder og at det er et tydelig samtykke.

Et mindretall av Bioteknologirådets medlemmer (Bushra Ishaq og Bjørn Myskja) mener spørsmålet om søk i slike private registre må utredes.

Et annet mindretall av Bioteknologirådets medlemmer (Bente Sandvig) mener politiet ikke bør ha anledning til å sjekke en profil mot registre utenfor politiets DNA-register. Dette er registre som er opprettet for helt andre formål.

3.3. DNA-fenotyping: Søk i gener for utseende

Det har i flere år vært forsket på genetiske markører assosiert med ytre, synlige trekk, særlig med tanke på bruk i politiarbeid. Når den genetiske sammenhengen er sterk nok, vil det bli utviklet genanalyser for disse genene. De siste årene har det kommet flere gentester for ulike trekk ved utseende som er publisert i vitenskapelige tidsskrifter og tatt i bruk.⁴⁸ Testene omtales som DNA-fenotyping, fordi de skal predikere en sammenheng mellom gener (genotype) og egenskaper i dag (fenotype).

Den testen som har vært i bruk lengst er for geografisk avstamming (etnisitet), som indirekte kan si noe om en persons utseende. Forskerne Susan Walsh i USA og Manfred Kayser i Nederland utviklet den første gentesten for å predikere et enkelt trekk ved utseende, som var for øyefarge. Testen er 95 % nøyaktig i å predikere blå eller brune øyne. Mer forskning trengs for å finne genene for andre farger. Deretter utviklet en polsk forskergruppe ledet av Wojciech Branicki en test for hårfarge. Svart hår kan predikeres med 90 % nøyaktighet, for brunt og rødt hår er treffsikkerheten omkring 80 %. Lyst hår er vanskeligere å predikere fordi mange blir mørkere med årene. En artikkel fra 2016 oppgir at en kombinert test for øye- og hårfarge som brukes i mange laboratorier gir en prediksjonverdi på omtrent 75 %.⁴⁹

Forskere har sett på epigenetiske markører for å utvikle en test som skal predikere en persons alder. Det er diskusjon om dette skal klassifiseres som en utseende-test. En slik test støter også på et juridisk problem. Land som har tillatt fenotype-tester, har lovverk som sier at egenskapen skal være medfødt, noe som kan ekskludere en test for alder.

Høyde anslås å være 80 % arvelig. Her fins også det største datasettet blant alle fenotype-studiene. Ifølge en ledende forsker på bruk av DNA i politiarbeid, Manfred Kayser, er en test som kan predikere normalhøyder ikke rett rundt hjørnet, og at «om den noen gang vil komme», så vil den måtte inkludere mange tusen genvarianter.⁵⁰

Andre trekk det forskes på, men hvor det ikke er utviklet tester er hårtype, genetisk anlegg for grått hår og tidlig skallethet, fregner og tonefall.

Det forskes også på ulike trekk ved ansiktsform, såkalt ansiktsmorfologi, slik som neseform, kinnben, øreflipp, hakeform osv. Å kunne predikere spesifikke ansiktstrekk har blitt omtalt som «den ultimate drømmen» for politiet.⁵¹ Mark Shriver, genetiker ved Pennsylvania i USA, har et prosjekt sammen

⁴⁸ Manfred Kayser 2015. Forensic DNA phenotyping: Predicting human appearance from crime scene material for investigative purposes. Forensic science international. Genetics, 2015, 18, September; VISAGE rapport 2018.

⁴⁹ Susan Matheson 2016: DNA Phenotyping: Snapshot of a Criminal, Cell 166, 25. august 2016. Elsevier, s. 1061/1064.

⁵⁰ Kayser 2015. Forensic DNA phenotyping, s. 42-43.

⁵¹ Kayser 2015, Forensic DNA phenotyping, s. 44.

med en belgisk forsker hvor ambisjonen er å lage datagenererte 3D-modeller av ulike ansiktstyper. Meningen er at disse skal bli bedre til å predikere ansikter enn dagens tester for avstamning, som brukes til å indirekte anslå flere trekk ved et ansikt. Her er genetikken komplisert. For et hvilket som helst ansiktstrekk er mange gener involvert. Man antar også at gener som er med og bestemmer for eksempel neseform også påvirker andre ansiktstrekk. Enda et metodeproblem er at ikke-genetiske faktorer er med og påvirker hvordan et ansikt utvikler seg, slik som alder, hormoner og ernæring. I tillegg er det en utfordring at flere ytre trekk lett kan endres kosmetisk, slik som hårfarge.

Det er utviklet programmer som lager ansiktsmodeller. Siden genetikken ikke kan gi alle svarene, vil disse også inneholde antakelser som ikke er basert på genetisk vitenskap, slik som hårfrisyre osv. Forskerne som jobber med disse modellene har uttrykt bekymring for at forskningens rykte kan skades dersom politiet tar i bruk programmer som er dårlig vitenskapelig fundert.⁵² Nevnte Susan Walsh har ledet et arbeid med å utvikle et ikke-kommersielt analyseverktøy. Arbeidet er gjort ved Erasmus-universitetet i Rotterdam. Verktøyet er fritt tilgjengelig og feilkilder og begrensninger ved analysene er omtalt.⁵³

Flere tilstander som er klassifisert som sykdom kan også gi en synlig fenotype. Forskere kjenner i dag eksempelvis til gener som kan fortelle om en person er albino eller kortvokst. Det er tilstander som internasjonalt omtales som en «genetic disorder». Det finnes ulike oppfatninger om slike tilstander bør klassifiseres som sykdom eller ikke. Poenget her er at så lenge de er det, så er det bred enighet om at politiet ikke bør ha slik informasjon. Det er etablert en forståelse av at politiet ikke skal kunne søke etter gener knyttet til helse, og slike tester er ikke i bruk i politiarbeid i dag.

3.3.1. Lovregulering

I dag har flere delstater i USA tatt i bruk gentester, men lovgivningen varierer mellom delstater og det finnes ikke noe føderalt lovverk som regulerer bruken.

EU har et VISAGE-prosjekt på DNA-fenotyping der åtte land er med. En rapport fra april 2018 gir en oversikt over regulering og praksis.⁵⁴

I Europa er Nederland det eneste landet som har et lovverk som eksplisitt regulerer gentesting i etterforskning. Testene kom inn i nederlandsk lov i 2003. Reguleringen er ikke etter teknologi, men egenskaper. Loven åpner kun for å søke etter egenskaper som er synlige og «kjent fra fødsel». Hver egenskap skal godkjennes særskilt. Foreløpig er det tillatt med tester for genetisk avstamning, øyefarge og hårfarge. En test for hudfarge er ventet å være den neste som blir godkjent. En bestemmelse sier at testene kun skal benyttes ved «mistanke om en alvorlig forbrytelse».⁵⁵ Resultatet av de genetiske analysene skal bare kunne lagres på laboratoriene (desentralisert lagring), og ikke være en del av det nasjonale DNA-registeret. Ifølge VISAGE-rapporten, som blant annet er basert på intervjuer med politi og fagfolk, er det ingen fagpersoner i andre land som arbeider for at nasjonal lagring skal være tillatt.⁵⁶

Flere land har lover som har en eksplisitt begrensning mot å søke i proteinkodende deler av DNA, mens tester for utseende ikke er omtalt. Praksis og tolkning av lovene varierer. Storbritannia har lagt seg på

⁵² Susan Matheson i Cell 2016. DNA Phenotyping: Snapshot of a Criminal.

⁵³ Omtalt her: <https://www.forensicmag.com/news/2018/05/phenotyping-webtool-developed-academics-who-want-full-disclosure-limitations>

⁵⁴ VISAGE 30. april 2018. Deliverable 5.1. Project: 740580 – VISAGE. Horizon2020.

⁵⁵ Seksjon 151d 4. i The code of criminal procedure, (vår oversettelse).

⁵⁶ VISAGE-rapporten 2018.

samme praksis som Nederland, selv om lovverket ikke nevner gentester eksplisitt. I Sverige er tester for avstamning, alder og utseende tillatt. Foreløpig har politiet bestilt analyser i utenlandske laboratorier. Opplysninger om testene har vært i bruk, peker i ulike retninger. Ifølge en svensk forsker er det kun synlige trekk som er aktuelt, og politiet tolker disse på samme måte som et vitne eller et kamera.⁵⁷ Det har vært noe debatt om politiet bør ta i bruk tester for geografisk avstamning, som indirekte kan si noe om utseende. Debatten er særlig knyttet til gjengkriminalitet.

Tyskland er i dag det eneste landet som eksplisitt har forbud. I mars 2017 diskuterte justisdepartementet der et forslag om å åpne for at politiet kan søke etter gener som koder for hår, hud og øyefarge samt biologisk alder. Bakgrunnen for Tysklands restriktive linje er den biologiske rasismen under det tredje rike, men tidsskriftet *Nature* påpeker i en lederartikkel at landets politi ønsker tilgang til nye analyser.⁵⁸

EUs nye personvernlovgivning har tatt inn genetiske opplysninger om helse blant rekken av sensitive personopplysninger. Ifølge VISAGE-rapporten er det flere uklarheter om hvordan personvernreglementet og regler for politiarbeid skal tolkes.⁵⁹

Når politiet gjør analyse av spor fra åsted, er det en undersøkelse av biologisk materiale fra en eller flere personer som ikke er identifisert. En juridisk klarhet gjelder hvilken status biologisk materiale skal ha. I mange lovverk er biologisk materiale en person etterlater seg ikke å anse som en personopplysning, og blitt sammenlignet med innholdet i søppelkassa. Ingen har eierskap til søppelet. Utfordringen er at søppel kan inneholde DNA som det i dag er mulig å analysere og dermed få opplysninger om en person. Det samme gjelder sigarettneiper, spytt, hår etc. som et menneske uunngåelig etterlater seg i det offentlige rom.

I Norge er biologisk materiale ikke en personopplysning, og derfor ikke omfattet av personopplysningsloven. Det biologiske materiale blir en personopplysning først når det er analysert og man har opplysninger om en identifisert person. Bioteknologirådet⁶⁰ har tidligere uttalt seg om ny politiforskrift. I 2011 anbefalte rådet at biologisk materiale bør regnes som personopplysning også i politiforskriften og når det behandles i etterforskning.⁶¹ I diskusjonen om hvordan dette blir regulert, har det vært påpekt at dersom anonymt biologisk materiale skulle få status som personopplysning, så kunne det utgjøre en utfordring for all sporsikring i politiarbeid, inkludert dagens identitetstester.

3.3.2. Nytte og erfaringer

Diskusjoner om regulering av nye teknologier bør være basert på realistiske forventninger. Det er en fare for at potensialet, så vel som risikoen, ved bruk av nye teknologiske metoder overdrives. De nye metodene har allerede vist seg nyttige i konkrete saker i andre land. Selv om det er mye vi ikke vet, er vurderingen av metodene derfor ikke bare teoretiske. Samtidig er det verd å minne om det

⁵⁷ Telefon og epost-korrespondanse med Andreas Tillmar.

⁵⁸ *Nature* 30.3.2017: *DNA justice. Germany is considering proposals to extend the use of DNA evidence in criminal cases.*

⁵⁹ VISAGE-rapporten 2018, s. 15ff.

⁶⁰ Het Bioteknologinemnda frem til 1. juni 2014.

⁶¹ Bioteknologirådet 14.10.2011: Høringsuttalelse. Forslag til politiforskrift.

<http://www.bioteknologiradet.no/filarkiv/2011/11/H%C3%B8ringsuttalelse-politiregisterforskriften-141011.pdf>

erfaringer fra bruk av DNA til nå har vist, nemlig at DNA foreløpig bare er aktuell for noen typer kriminalitet og i et begrenset antall saker.⁶²

Gentestene kan være nyttige når politiet står uten treff i DNA-registeret. Kunnskapen kan inngå som en av flere metoder for å gjøre søk etter personer mer målrettet. Det er viktig å bemerke at politiet ikke er interessert i enkeltpersoners genetiske egenskaper i seg selv. En av forskerne bak de første testene har også presisert at fenotypetester ikke skal betraktes som identitetstester i seg selv.⁶³ Testene vil ikke kunne brukes som bevis i retten, men kan være et hjelpemiddel i etterforskningen og må suppleres med DNA-identitetstest som brukes i dag.

Vi har bedre kunnskap om genene for noen pigmenter. Blandede pigmenter er vanskeligere å teste for. Dette betyr at politiet lettere kan identifisere mennesker med noen typer utseende. Det gjør ikke informasjonen som de andre testene gir noe mindre verdifull. Men det kan gi utfordringer ved bruken siden det kan innebære at noen grupper blir mer utsatt for politietterforskning enn andre, se nedenfor.

Siden det er mange trekk ved et utseende det ikke finnes gentester for, er vi foreløpig langt unna å kunne få en sikker identifisering av et enkeltindivid ved hjelp av slike tester alene. Man kan for eksempel ikke, etter en gentest, genere et bilde som så kan gi pålitelig match ved å gjøre bildesøk på nett. Likevel har amerikansk politi laget fantomtegninger basert på genanalyser.

Når politiet i dag står uten treff i DNA-registeret eller uten en kjent mistenkt, så kan de med nok annen informasjon i noen tilfeller utarbeide en fantomtegning av en ukjent person. I dag er vitner, video eller fotografier grunnlaget for å utarbeide et signalement eller en portrettegning. Menneskets sanser er feilbarlige og forskning har vist at øyevitner kan huske feil, og vitners hukommelse kan også være farget av kulturelle fordommer.⁶⁴ Her er håpet at gentester kan være mer objektiv enn øyevitner og gir mindre rom for skjønn. I saker der det ikke finnes hverken bilder eller vitner, vil analyse av DNA være et nytt alternativ.

I 2015 gikk amerikansk politi for første gang ut med et bilde av et ansikt som var laget ved hjelp av dataprogram og basert på DNA-analyse.⁶⁵ Første gang metoden førte til at en sak ble oppklart var høsten 2017 i USA, da en mann meldte seg frivillig etter å ha kjent seg igjen i et DNA-fantombilde som var offentliggjort.⁶⁶

Samtidig er det viktig å huske at gentester, som dagens DNA-identitetstester, ikke gir svar på skyldspørsmålet eller forteller hva som har skjedd. En mulig ulempe ved de nye gentestene er at de kan fremstå som ufeilbarlige slik at man ikke ser begrensningene ved dem. En nederlandsk forskergruppe har innvendt at en styrke ved vitneutsagn er at de også gir andre opplysninger om kontekst osv. som gentester ikke gir.⁶⁷ Evalueringen av praksisen i Norge fra 2013 påpekte også at bruk av DNA har ført til at politiet i mindre grad henter inn andre bevis, slik som fingeravtrykk.

⁶² For mer om hva som skal til for at DNA kan benyttes, se Dahl og Lomell 2016, s. 14ff.

⁶³ Susan Walsh sitert i Cell august 25, 2016.

⁶⁴ Se Erin Murphy: Legal and ethical issues in forensic DNA phenotyping, New York University Public Law and legal theory; Dave Fox 2010. The second generation of racial profiling, Am. J. Crim. L., 38, s. 49.

⁶⁵ Petersen, Truls 31.8.2016. Det genetiske øyenvitnet. I: Geni!alt 2-2016.

⁶⁶ <https://www.forensicmag.com/news/2017/11/texas-man-confesses-18-month-old-homicide-days-after-release-dna-phenotype-profile>

⁶⁷ Toom, V., Wienroth, M., M'Charek et al: Approaching ethical, legal and social issues of emerging forensic DNA phenotyping technologies comprehensively: Reply to "Forensic DNA phenotyping: Predicting human appearance from crime scene material for investigative purposes" by Manfred Kayser. I Forensic Science International. Genetics. 2016.01.19.

Testene kan imidlertid gi politiet bedre og raskere grunnlag for å velge ut hvilke personer som de skal ta en identitetstest av. At politiet kan spare tid er et avgjørende argument.

3.3.3. Ethiske problemstillinger

Disse nye testene reiser to typer problemstillinger og det er forskjell på hvem som er berørte parter. En angår hensynet til enkeltindivider som blir identifisert og som dermed har blitt gentestet uten sitt samtykke. Spørsmålet er om politiet skal kunne ta i bruk genetiske undersøkelser av enkeltindivider uten samtykke og i så fall hvilke. En annen er om testene kan føre til diskriminering av grupper og særlig grupper i samfunnet som er mer sårbare for negativ omtale. Den siste problemstillingen gjelder alle enkeltindivider som blir oppsøkt av politiet på grunnlag av at det er tatt i bruk gentester i etterforskningen, og som viser seg å være uskyldige. Ulempen ligger i å bli oppsøkt av politiet, og grunnlaget for at man blir oppsøkt. Denne problemstillingen kan også berøre alle som oppfatter seg som del av den samme gruppa, selv om de selv ikke har blitt oppsøkt.

Flere av disse problemstillingene er i praksis kjente problemstillinger knyttet til politiarbeid allerede. Det gjelder bruk av masseundersøkelser, avhør osv. av enkeltpersoner og profilering av grupper og politiets kommunikasjon utad av detaljer fra etterforskningen. Spørsmålet er om det er noen nye problemstillinger oppstår når gentester blir del av politiets etterforskning.

3.3.3.1. Gentester av enkeltpersoner uten samtykke?

Den første etiske problemstillingen gjelder om politiet skal kunne gjøre genetiske undersøkelser av enkeltpersoner uten samtykke. At politiet skal rekvirere en gentest er nytt. Siden testen er på anonymt materiale vil samtykke ikke være mulig, og slik bruk av gentester kan derfor utfordre helt sentrale prinsipper om behandling av sensitive personopplysninger, slik som genetisk integritet og autonomi.

At dagens DNA-tester ikke gir opplysninger om andre egenskaper har vært sentralt for at politiet har kunnet tatt dem i bruk. Forskning har likevel problematisert dette skillet og omtalen av områdene utenfor genene som «junk-DNA». Det er for eksempel påvist at analyse av områdene utenfor genene som blir undersøkt i dagens identitetstester kan gi opplysninger om en persons avstamning, og at desto flere markører som blir brukt, jo mer slik informasjon kan man hente ut.⁶⁸

Likevel er det enighet om at DNA-fenotyping innebærer et brudd med dagens søk i områder utenfor genene. Testene vil også bryte med noen prinsipper i reguleringen av gentester for andre formål. Det ene er at det er politiet som utfører eller bestiller testene. Myndighetene har uttalt at privatpersoner kan bestille tester av seg selv utenfor helsevesenet og at tester for andre egenskaper enn sykdom ikke er regulert i bioteknologiloven. Om andre virksomheter, slik som politiet, kan bestille gentester av personer så lenge det ikke er knyttet til helse, er ikke omtalt. Det andre gjelder samtykke. Bioteknologiloven krever samtykke for all gentesting, både diagnostiske og prediktive. Også gentester bestilt på nett og utført i et annet land, krever samtykke. Situasjonen her er annerledes. Det er ikke mulig med samtykke, for politiet kjenner heller ikke identiteten til personen.

Det avgjørende er om det er etiske utfordringer ved fenotypetesting i etterforskning. Så lenge personen ikke er identifisert, kan man vanskelig snakke om noe brudd på prinsipper som retten til å ikke vite eller retten til å vite hvem som vet hva om en selv. Målet med testene er imidlertid å identifisere en person. Idet personen som det biologiske materialet stammer fra er identifisert, så

⁶⁸ Se for eksempel VISAGE 2018, s. 11-12; Matheson i Cell 2016, s. 1063.

har denne blitt gentestet uten samtykke. Dersom vi skal anta at kravet om samtykke også bør gjelde tester utenfor bioteknologilovens virkeområde, vil dette være problematisk. Det er uansett et problem som bør avklares. Bioteknologiloven behandler alle genetiske opplysninger om helse som like sensitive.⁶⁹ EUs nye personvernforordning ser ut til å definere enhver genetisk opplysning som sensitiv personopplysning. Dersom enhver genetisk opplysning er sensitiv personopplysning, vil det trolig være en hindring for politiets bruk av tester for utseende. De nye testene åpner opp et spørsmål om alle genetiske opplysninger er like sensitive. Kan man skille mellom mer og mindre sensitive genetiske opplysninger på en måte som er etisk relevant? Slike inndelinger kunne vært gjort etter hvor sterk sammenhengen er mellom gen(er) og en egenskap og/eller hva slags egenskap det testes for. I debattene om de nye metodene har det etablert seg en bred enighet om at det går et etisk skille mellom synlige og ikke synlige trekk.⁷⁰

Synlige og ikke-synlige trekk

Nederlands lovverk åpner for DNA-tester, men kun for synlige trekk. Tanken er at synlige egenskaper ikke kan regnes som sensitive personopplysninger siden de nødvendigvis er kjent for personen og dessuten er «offentlige» siden de kan observeres av enhver.⁷¹ Personen som blir testet vil derfor ikke få vite noe han/hun ikke allerede visste, slik at prinsippene om rett til å ikke vite er mindre relevant. Jurister har foreslått at slike tester bør reguleres på samme måte som fingeravtrykk, et vitne eller bruk av kamerabiler. En amerikansk jurist har argumentert for at opplysninger om utseende ikke kan anses som personopplysninger, basert på en analogi til anonyme stordata. Det å undersøke genetiske opplysninger om synlige trekk skal ifølge forskeren ikke betraktes som et inngrep i personvernet, like lite som analyse av stordata er det.⁷²

Det fins noen innvendinger mot det biologiske grunnlaget for dette skillet. En er at det har vist seg at gener for enkelte ytre trekk også kan si noe om andre egenskaper som ikke trenger være kjente for denne personen, inkludert sykdom.⁷³ Det gjelder tester for enkelttrekk, og det gjelder tester for avstamning. Man kan være hvit i huden og likevel ha gener som tilsier en annen identitet. Muligheten for å bli overrasket vil særlig gjelde for personer med blandet genetikk. Men det er særlig der tilknytning, eller ikke tilknytning, til en bestemt folkegruppe er en viktig del av en persons identitet eller politiske og sosial status at slike overraskelser kan være problematiske. For eksempel ble en White Supremacist-leder i USA der konfrontert med en gentest som fortalte at han var 14 prosent afrikaner.⁷⁴ Selv om man kan mene at dette tilfellet kanskje var av det gode, kan lignende tilfeller åpenbart medføre problemer.

En annen type innvending er utfordringer knyttet til fremtidig kunnskap og bruk som gjelder all genetikk. Det ene er at forskning kan vise at de genene vi kjenner i dag også kan ha andre funksjoner. Det andre er at det alltid vil være usikkerhet knytte til hvordan biologisk materiale vil bli brukt i fremtiden. Andre forskere har kritisert premisset om at synlige trekk ikke er sensitivt, fordi kontekst er avgjørende. Det er en forskjell på å bli observert på gata, og at politiet gjør analyse av ditt DNA i forbindelse med etterforskning av kriminalitet.⁷⁵

⁶⁹ Men loven skiller mellom test av en som er syk versus test av en som er frisk, jf. lovens kapittel 5..

⁷⁰ Manfred Kayser 2015: Forensic DNA phenotyping: Predicting human appearance from crime scene material for investigative purposes. Forensic science international. Genetics, 2015, 18, September, s. 33/48.

⁷¹ Kayser 2015; VISAGE 2018.

⁷² Jeffrey Skopek: Anonymization, Big Data, and Privacy. Foredrag på konferanse i København 16. mars 2017.

⁷³ Se Eirik Natås Hanssen 2018. Applications of massively parallel sequencing in forensic genetics. PhD, UiO, s. 19 for referanser.

⁷⁴ <https://www.statnews.com/2017/08/16/white-nationalists-genetic-ancestry-test/>

⁷⁵ Se Toom, V., Wienroth, M., M'Charek et al i Forensic Science International. Genetics. 2016.01.19.

Den usikkerheten som fins om det vitenskapelige grunnlaget for å skille mellom synlige og ikke-synlige trekk ser ikke ut til å ha avgjørende vekt i den etiske debatten om bruk av disse testene. Usikkerhet om fremtidig bruk er som nevnt ikke ny med disse testene. Det har lenge vært slik at det teoretisk har vært mulig å finne ut masse om en person basert på biologisk materiale fra en sak, og langt mer sensitive opplysninger enn de vi snakker om her. Usikkerhet knyttet til misbruk er en generell problemstilling knyttet til lagring av det biologiske materialet. En annen type innvending handler om det er relevant hvordan genetiske opplysninger og politiets tester oppfattes av folk. Folk kan ha feil oppfatninger om selve testene og hva politiet bruker dem til. Dette gjør politiets arbeid med kommunikasjon helt sentral, og noe vi vil komme tilbake til nedenfor.

Tester for sykdom som kan si noe om utseendet?

I diskusjonene om nye metoder ser det ut til at det er enda mer enighet om at det går et avgjørende etisk skille mellom synlige egenskaper og gener for sykdom. Som nevnt finnes det sykdommer som kan gi synlige ytre trekk og derfor kunne vært nyttig for å målrette søk etter en ukjent person. Dersom sykdommen må være kjent for personen, så kunne man argumentert for at en test for sykdom ikke er mer sensitiv enn en test for utseende. Likevel vil det være vanskelig å argumentere for at politiet skal kunne undersøke gener knyttet til sykdom. Ifølge personopplysningsloven er opplysninger om helse og genetikk sensitive personopplysninger, mens trekk ved utseende er det ikke.

3.3.3.2. Profilerings og diskriminering av grupper

Den andre etiske problemstillingen er om teknologien kan føre til mer og en annen type negativ profilering mot grupper, særlig minoriteter. Spørsmålet er det mest sentrale i litteraturen om tester for utseende, DNA-fenotyping.⁷⁶

Den første problemstillingen handler om konsekvenser for personer som blir identifisert med en DNA-profil lik den fra åstedet. Dette vil i mange saker være kun én person. Den andre problemstillingen gjelder negative konsekvenser for andre som er uskyldige, men som blir oppsøkt av politiet som en del av etterforskningen og eventuelt bedt om å avgi en spyttprøve. Som ved all profilering, kan også andre som ikke blir oppsøkt, men som identifiserer seg med den gruppen som politiets etterforskning er rettet mot, bli berørt indirekte.

De fleste av problemstillingene vi skal se på her er allerede kjente utfordringer ved politiarbeid. Sentrale spørsmål er om fenomenet kan øke i omfang og om det vil gjøre noen forskjell at grunnlaget for å målrette etterforskningen er nytt. Vi skal skille mellom selve analysen og hvordan resultatet kan brukes. I tillegg, som ved alt politiarbeid, er publikums oppfatning av teknologien og politiets arbeidsmåte relevant.

Som antydnet i introduksjonen kan innføring av gentester for å undersøke trekk ved utseende, særlig hudfarge, bli møtt med mistanke. En grunn til det kan være at både norsk politi har blitt kritisert for å drive negativ forskjellsbehandling av minoriteter i dag. En annen er at genetisk vitenskap, særlig brukt av makthavere, har en historisk arv som er belastende.

⁷⁶ Se f.eks. Syndercombe-Court, Denise, Reed, Kristina, Williams, Robin and Wienroth, Matthias 2016. A guide to Legal and Ethical Principles and Practices in Forensic Genetics. EUROFORGEN-NoE; VSAGE 30. april 2018. Deliverable 5.1. Project: 740580 – VISAGE. Horizon2020.

Profilering i politiarbeid i dag

I etiske diskusjoner om de nye metodene er det en tendens til at selve ordet «profilering» forstås som noe negativt. Men profilering kan også forstås etisk nøytralt som det vi gjør når vi kopler sammen ulike opplysninger om et enkelttilfelle eller en hendelse og trekker slutninger om hva opplysningene forteller. Generaliseringene tar gjerne utgangspunkt i for eksempel statistikk, tidligere erfaringer osv. Filosofisk kan profilering sammenlignes med et grunntrekk ved menneskets bevissthet. Et menneske har alltid en oppfatning om noe i forkant som er basert på antakelser. Man får en epost fra «Tore Hansen», og åpner den basert på implisitte antakelser om at eposten er fra den Tore Hansen man kjenner, og ikke en svindler på andre siden av kloden som skal hacke kontoen eller be om penger. Slutningen kan være basert på flere opplysninger som man setter sammen, detaljer i emnefeltet, tidspunktet o.a. som bare personen vi kjenner kan vite om. Den tyske filosofen Hans Georg Gadamer sier at vi på denne måten har fordommer, i betydningen forhåndsdommer, som styrer vår oppmerksomhet og danner grunnlag for handlinger. En slik fordom var hos Gadamer ikke noe negativt, men normativt nøytralt.

Profilering i denne vide betydningen gjøres hele tiden. I markedsføring, ved beregning av forsikringspremier osv. Og det gjøres i politiet. Sentralt i politiets arbeid er å kople ulike typer informasjon som igjen kan danne grunnlag for kvalifiserte antakelser om en mulig gjerningsperson. Det kan være gjenstander funnet på åstedet, kunnskap om åstedet og hvem som bor der, vitner eller kameraopptak og statistisk kunnskap om hvem som oftest er involvert i den aktuelle formen for kriminalitet. Å ekstrapolere fra kunnskap for å målrette eller snevre inn letingen fra alle til færre kan ses om en kjerne i politiarbeid. Ifølge denne vide forståelsen kan antakelsene være gode eller dårlige. En smal forståelse av profilering handler om situasjoner der antakelsene som ligger til grunn ikke er sanne, men basert på alt fra stereotypier og fordommer til rasisme.

Det er flere grunner til å ikke reservere det etiske problemet ved profilering til den smale betydningen som fordommer. Profilering kan være problematisk selv om den er basert på god statistikk. Dette fremheves som et grunnleggende dilemma ved all profilering: profilering kan samtidig være rasjonell (for politiet) og krenkende (for «publikum»). For politiet er det rasjonelt å styre etterforskningen etter beste statistikk. Problemet oppstår idet statistikk om grupper eller en kriminalitetstype er grunnlag for å stoppe enkeltindivider som ikke har gjort noe galt.

De siste årene har norsk politi blitt anklaget for diskriminering fra minoritetsmiljøer, fra enkeltpersoner, politikere og fra organisasjoner. FN har i flere rapporter kritisert norsk politi for etnisk diskriminering.⁷⁷ Minoritetsgrupper har kritisert norsk politi for å drive negativ forskjellsbehandling.⁷⁸ En rapport fra Antirasistisk senter fra 2017 viste at minoritetsungdom opplever å bli behandlet dårlig av politiet.⁷⁹ Mistanken om at kontroller er basert på fordommer kan lett oppstå hos grupper som oftere blir oppsøkt, ransaket osv. av politiet. Det gjelder særlig såkalte tilfeldige ransaker knyttet til spontane hendelser. Ved slike situasjoner er det større rom for at politiet gjør vurderinger som er mer basert på intuisjoner, selv om politiet har retningslinjer for sitt arbeid. Flere organisasjoner har etterlyst bedre dokumentasjon på omfanget av diskriminering i

⁷⁷ <https://www.nrk.no/norge/fn-kritiserer-norsk-politi-1.4130713>

⁷⁸ <https://www.nrk.no/ostlandssendingen/krever-at-politiet-begrenser-sakalte-tilfeldige-kontroller-1.13908837>; <https://www.utrop.no/Nyheter/Innenriks/30382>

⁷⁹ Antirasistisk senter 2017. Vil ikke leke med deg fordi du er brun. En undersøkelse av opplevd rasisme blant ungdom.

politiet, og mener at problemet trolig er underrapportert.⁸⁰ Organisasjonen mot offentlig diskriminering (OMOD) har med støtte fra minoritetspolitikere etterlyst rutiner for å dokumentere slike hendelser, slik for eksempel Sporveiene har for sine billettkontroller.⁸¹ Manglende dokumentasjon kan gjøre at det blir ord mot ord. Diskusjoner i etterkant av rapporten viser at det kan finnes store gap mellom politiets og publikums oppfatning av konkrete hendelser. Politidirektoratets svar var at «Norsk politi driver ikke med raseprofilering, og det er nulltoleranse for rasisme i politiet. Er du rasist eller mangler etisk standard, kan du ikke jobbe i politiet».⁸²

Et iboende problem ved profilering er at det ikke finnes noen objektivt mål på hva som er rett reaksjon. Når er det trakassering, når er det diskriminering og når er det noe enhver bør akseptere for at politiet skal kunne gjøre jobben sin? I 2015 ble Oslo-politiet klaget inn for etnisk diskriminering og for brudd på Loven om diskriminering. Likestillings- og diskrimineringsombudet dømte i favør av politiet.⁸³

Begreper som rasisme og diskriminering er omstridt, også blant forskere. En påpekning som ofte gjøres i litteraturen og som er relevant her, er at negativ forskjellsbehandling ikke alltid er resultat av fordommer hos de ansatte i politiet. Den kan være resultat av feilinformasjon og den kan være ikke-intendert. Forskjellsbehandling og diskriminering kan også oppstå som resultat av forhold utenfor politiet. I hvilken grad politiets arbeid vil skape problemer er også kontekstavhengig. Det vil komme an på hvem politiet oppsøker og hva som er grunnlaget. Typisk vil personer som føler at deres tilhørighet til eller aksept fra samfunnet er svak, lettere oppleve etterforskningen som mer problematisk. En kritikk mot profilering er at den kan virke mot sin hensikt ved å forsterke fordommer og utenforskap, som igjen kan gi grobunn for kriminalitet. Profilering har også vært diskutert ved bruk av dagens DNA-tester. Politiet har ved flere anledninger kalt inn til masseundersøkelser hvor bare alder og kjønn har vært kriteriene. Reaksjonene er sterkere når man blir oppsøkt ut fra andre egenskaper. Politiet har blitt kritisert av personer som har blitt kalt inn som del av etterforskning der politiet har screenet etter gruppe.⁸⁴

Ansiktet som sjelens speil

Både genetikken generelt og kriminologien spesielt har en problematisk forhistorie. Mens det er viktig å kjenne denne, er det også viktig å unngå upresise anklager om kontinuitet til en mørkere fortid. Den moderne rasismens historie er nært knyttet til vitenskapenes historie, særlig biologifaget. Den såkalte vitenskapelige rasismen delte inn raser etter synlige, ytre trekk, og antok at rasene også hadde ulike moralske og mentale evner. Innen forskning på årsaker til kriminalitet ble det fra 1800-tallet utviklet teorier om at det fantes distinkte kriminelle personlighetstyper.⁸⁵ Man antok at disse var medfødte og at de manifesterte seg i synlige trekk. Særlig ansiktet ble sett på som et «sjelens

⁸⁰ «Bare 21 av 732 mottatte klagesaker i 2014 var relatert til diskriminering, ifølge politiets egne tall.» Se <https://www.utrop.no/Nyheter/Innenriks/30211>

⁸¹ Se bl.a. OMOD 1999: Politi- og påtalepraksis i diskrimineringssaker, OMOD/SMED 2000: Norge – en rettsstat for alle?; OMOD 2004: Rettsapparatet i et multietnisk samfunn – nye utfordringer!; OMOD 25. april 2008: LDO: Kartlegging av diskriminering i statlig sektor – første trinn? http://www.omod.no/wp-content/uploads/2012/01/LDO-Kartlegging_av_diskriminering.pdf

⁸² Se <https://www.utrop.no/Nyheter/Innenriks/30382>; <https://www.dagsavisen.no/oslo/mott-med-rasisme-i-barneskolen-1.1010318>

⁸³ <http://www.ldo.no/nyheter-og-fag/klagesaker/2015/15175-ikke-diskriminert-av-politiet/>

⁸⁴ <https://www.aftenposten.no/norge/i/k34a/Han-ble-bedt-om-a-ta-DNA-test-i-voldtektsak-fordi-han-var-fodt-i-utlandet>

⁸⁵ For eksempel i arbeidene til italieneren Cesare Lombroso (1835–1909). Espen Schaanning har forsket på Lombroso og vist Lombrosos innflytelse på norsk rettstenkning. Se Schaanning, Espen 2013. *Kampen om den forbryterske sjel. Kriminal-filosofiske vitenstrekk*. Oslo, Akademika forlag.

speil», der neseform, avstand mellom øynene, form på øyenbryn osv. kunne fortelle hva slags type kriminell en person var (snikmorder, tyv osv.).⁸⁶

Ulike typer biologisk forskning på kriminelle tilbøyeligheter gjøres også i dag. Forskere innen nevrovitenskap og genetikk jobber med å kartlegge gener som kan knyttes til sannsynligheten for å bli kriminell. Hypotesen innen såkalt biososial kriminologi er at det finnes «kriminogene gener» som kan disponere for ulike typer antisosial atferd.⁸⁷ Slik håper forskere å bidra til forebyggende politiarbeid. Eksempelene er mange og inkluderer forskning på koplinger mellom ytre trekk og atferd.⁸⁸ Slike forskningstrender er nevnt i den norske utredningen om tilregnelighet som kom i kjølvannet av 22. juli-saken, men uten noen diskusjon.⁸⁹ Det er vel og merke viktige forskjeller mellom denne forskningen og den eldre kriminologien, ikke minst er det forskjeller i hvilke praktiske tiltak forskningen legitimerer. Det er en utfordring for genetikk-feltet at arvelære er et felt med en rasistisk arv. Derfor kan det være nyttig å presisere at det en vesensforskjell på tidligere tiders kriminologiske vitenskaper og den bruk av genanalyser som er aktuell for politiet i dag.

Selve teknologien

Gentestene som er relevante innen DNA-fenotyping skal si noe om ytre trekk, ikke mentale egenskaper, og vitenskapen som ligger til grunn inneholder ingen antakelser om hva slags sammenheng som kan være mellom det fysiske og det moralske eller mentale. Gentestene er ikke forklaringer på årsaker til kriminalitet. Dette poenget er også relevant for å sammenligne med den profileringen politiet gjør i dag. Gentestene kan gi politiet nyttig kunnskap i situasjoner der de i dag står uten ledetråder. Diskusjonen om gentestene har imidlertid fokusert på å sammenligne gentestene med andre typer statistikk eller opplysninger politiet bruker i dag. I denne sammenhengen er det avgjørende i hvilken grad ulike typer opplysninger gir rom for menneskelige tolkninger, og dermed ulike feil, inkludert fordommer. Øyevitner har blitt kritisert for å være «notorisk upålitelige når det kommer til rase».⁹⁰ Også statistikk kan ha en rekke feilkilder. I litteraturen ser det ut til å være bred enighet om at gentestene i seg selv gir mindre rom for fordommer.

En svakhet ved testene er som nevnt at det ligger en skjevhet i at det ikke fins like gode tester for alle pigmenter. Det kan i teorien gi en skjevhet i hvilke grupper som blir oppsøkt av politiet. Og som ved all statistikk, kan tilfanget på kunnskap føre til et ekstra fokus på bestemte typer kriminalitet osv. Dette ser ikke ut til å være vektige innvendinger mot selve testene. Tester for avstamning kan indirekte si noe om hudfarge. Om politiet «bare» vil vite noe om hudfarge, øyenfarge, hårfarge, så kan de spesifikke gentestene for disse trekkene være bedre. Fordelen med kunnskap om avstamning er at de også kan fortelle noe indirekte om andre trekk ved utseendet som det ikke fins egne gentester for.

Også programvarer for å lage datagenererte fantomtegninger har den svakheten at genetikken ikke gir grunnlag for en komplett tegning. Tegningene lages ved en kombinasjon av informasjon fra

⁸⁶ Historien om disse vitenskapene er analysert i flere av Espen Schaannings arbeider, se blant annet Schaanning 2013, *Kampen om*.

⁸⁷ En mye omtalt artikkel fra 2015 var Niklas Langström et al: Sexual offending runs in families: A 37-year nationwide study, Int. J. Epidemiol. Advance Access published April 8, 2015

⁸⁸ Se for eksempel Kevin M. Beaver 2010: Intersection of genes, the environment and crime and delinquency: A longitudinal study of offending. National criminal justice reference series.

⁸⁹ NOU 2014: 10, Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern, s. 424-425.

⁹⁰ «Eyewitness accounts of a suspect's race are notoriously unreliable», sitter fra Fox, Dov, The Second Generation of Racial Profiling, s. 49..

gentester med andre typer antakelser for å «fylle inn» der genetikken ikke gir svar (ansiktstrekk, frisyre, osv.) Som nevnt har slike fantomtegninger vist seg nyttige. Men det er viktig å være klar over hva de i dag er basert på. Det ene er at det ikke er en «gentegning», men en kombinasjon av genetikk og probalistisk kunnskap som kan sammenlignes med vitner, bruk av statistikk osv. som politiet bruker i dag, og at samme type usikkerhet hefter ved all slik kunnskap. Tegningene kan bli et dårlig utgangspunkt for politiets videre søk, og de kan i teorien reproducere stereotypier og fordommer.

Når politiet kaller inn til masseundersøkelser, kan etterforskningen være snevret inn på ulike måter. I dag er det sted, kjønn og alder som er vanligst. Det vanligste grunnlaget er informasjon om hvilke telefoner som har vært på i nærheten av åstedet. Har politiet øyevitner kan de avgrense etter synlige trekk, slik som hudfarge.

Et problem med dagens profilering er at det kan være rasjonelt for politiet å målrette etterforskningen etter personer med mørk hudfarge. Her har DNA-tester ved flere anledninger vist seg å være et bedre alternativ. Et eksempel er fra en sak fra Nederland før landet fikk en lovregulering av slike tester. En voldtekt var begått i nærheten av at asylmottak hvor det bodde mange irakere. Mistanken ble rettet mot de som bodde på asylmottaket og ettersom saken forble uløst fikk mistankene leve videre. En politibetjent rekvirerte en gentest av spor funnet på kvinnen som viste at DNA-et stammet fra en person med nordeuropeisk avstamning. Det fins lignende eksempler på at DNA-fenotyping har bidratt til å hindre falske mistanker mot minoriteter. Flere forskere mener derfor at tester for etnisitet, hudfarge osv. bør føre til mindre, ikke mer fordommer.⁹¹

En svakhet ved tester for avstamning er at de er grovkornede. Testen kan gi et grunnlag for å snevre inn etterforskningen mot en gruppe, men grunnlaget kan være vidt. Testene er som nevnt ikke presise nok til å identifisere enkeltpersoner, men heller ikke til å skille mellom belgiere og tyskere. En rapporten fra det EU-finansierte forskernettverket EUROFORGEN påpeker at genanalyser derfor vil være mest nyttig mot mindre grupper og derfor kan føre til at profilering basert på genetikk i større grad vil brukes mot minoriteter enn andre.⁹²

Ikke selve testen, men bruken av dem

Som vist kan de nye analysene bidra til å minske mistanke mot minoriteter. Det betyr ikke at bruken av teknologien ikke kan ha motsatt effekt. Som andre teknologier kan også denne brukes på gode og mindre gode måter, og sammenhengen metoden brukes i kan være avgjørende for resultatet. Så vidt Bioteknologirådet kjenner finnes det ingen bred kartlegging av hvilken effekt de nye metodene har hatt. Men rapporten fra EUROFORGEN gir konkrete eksempler på at DNA-fenotyping har hatt positive og negative effekter for minoriteter.⁹³ I en sak i Tyskland skulle politiet lete etter en kvinne fra Øst-Europa. Gruppen er stor, og politiet valgte å oppsøke romfolkmiljøer. Men det hadde ikke gentesten gitt grunnlag for. Saken viser at gentestene fortsatt gir rom for tolkninger, og dermed fordommer.⁹⁴

⁹¹ Erin Murphy: Legal and ethical issues in forensic DNA phenotyping, New York University Public Law and legal theory

⁹² Syndercombe-Court, Denise, Reed, Kristina, Williams, Robin and Wienroth, Matthias 2016. A guide to Legal and Ethical Principles and Practices in Forensic Genetics. EUROFORGEN-NoE, s. 65ff.

⁹³ Syndercombe-Court, Denise, Reed, Kristina, Williams, Robin and Wienroth, Matthias 2016. A guide to Legal and Ethical Principles and Practices in Forensic Genetics. EUROFORGEN-NoE.

⁹⁴ Omtalt i Truls Petersen og Ole Johan Borge: «DNA. Politiets nye våpen?». I Genialt 3-18, s. 16–17, <http://www.bioteknologiradet.no/2018/10/i-genialt-gentester-politiets-nye-vapen/>

Et poeng med metoden er å tidligere kunne målrette etterforskningen i saker der politiet har få spor å gå etter. Der politiet i dag har et alternativ i å kalle inn alle menn eller kvinner i et bestemt geografisk område, vil man med disse testene kunne styre etterforskningen etter for eksempel hudfarge. En slik målretting kan gjøre det mer aktuelt å kalle inn mange for å avgi DNA-prøve, noe som erfaringsmessig vil berøre flere som ikke er skyldige.

Hvem som er minoritet, vil avhenge av hvilket land og sted etterforskningen skal foregå i. Felles for minoriteter er gjerne at de kan ha svakere bånd til storsamfunnet og erfaring med diskriminering. Minoriteter er også synlige, særlig i Norge, både på grunn av ytre trekk og fordi de er færre. Dette gjør minoriteter mer utsatt for stigmatisering. Som vist over er det bred enighet om at synlige trekk er mindre etisk utfordrende. Men det er under forutsetning av at man diskuterer hensynet til enkeltindivider som blir identifisert. Da diskuteres bruk av gentester i politiet analogt til bruk i helsevesenet. For grupper, i denne sammenhengen, kan det synlige være mer sensitivt. Utfordringen med profilering handler ikke om retten til å ikke vite, men om at uskyldige som deler ytre trekk med en mistenkt-profil kan koples til kriminalitet. De som er berørt som gruppe er ikke gentestet, men kan oppleve mistanke på grunn av synlige egenskaper. En utbredt bekymring i fagdiskusjoner er også at bruk av gentester kan skape en misforståelse om at forklaringen på kriminalitet er biologisk-genetisk.

Betydningen av kontekst kan tale for at testene bør brukes med forsiktighet. Nederlands lovgivning presiserer at de kun skal brukes i saker som er alvorlige, men det er en debatt om dette kriteriet i Nederland.

Som vist stiller profilering store krav til god kommunikasjon. I tillegg til de som opplever å bli kontaktet av politiet, kan også andre oppleve etterforskningen som problematisk. Hvordan politiet kommuniserer utad om hvem de leter etter, er en kjent problemstilling. Opplysninger om at politiet leter etter en person fra et bestemt område, nasjon eller type etnisitet, kan gi opphav til feiloppfatninger, fordommer og øke konfliktnivået. Dersom etterforskningen er basert på gentester, kan det skape nye utfordringer med å kommunisere hva dette betyr og hva en gentest er.

Dersom rase eller etnisitet er sensitive temaer i et samfunn, har forskere foreslått at man i noen tilfeller bør være diskre i offentlig kommunikasjon om utseende til den politiet leter etter.⁹⁵ Eksempelet fra Nederland over, viser imidlertid at det i noen tilfeller er nettopp det som kan motvirke fordommer. Like fullt er spørsmål om hvordan bruken av testene kommuniseres trolig avgjørende for å unngå at tilliten til politiet svekkes.

3.3.4. Bioteknologirådets kommentarer

Seks av Bioteknologirådet medlemmer (Petter Frost, Torolf Holst-Larsen, Arne Holst-Jensen, Benedicte Paus, Birgit Skarstein og Dag Inge Våge) mener politiet skal stå fritt til å gjøre DNA-analyser av biologiske spor for å få informasjon om utseende til personen som la igjen prøven. Etter disse medlemmenes skjønn vil bruk av moderne genteknologi kunne hjelpe politiet i etterforskningsarbeidet og bidra til økt rettssikkerhet ved både raskere pågripelse, mindre kostbar etterforskning og økt presisjon i politiets arbeid. En forutsetning er at testene er kvalitetssikret gjennom en godkjenningsordning og at analysene begrenses til tilfeller av alvorlig kriminalitet.

Fem av Bioteknologirådet medlemmer (Gunnar Heiene, Bjørn Hofmann, Bushra Ishaq, Bjørn Myskja, Bente Sandvig og) mener spørsmålet om politiet skal kunne benytte DNA-analyser for å få

⁹⁵ Se Toom, V., Wienroth, M., M'Charek et al i Forensic Science International. Genetics. 2016.01.19

informasjon om utseende til den som har lagt igjen biologiske spor, bør utredes grundig før man tar opp diskusjonen om lovregulering i Norge.

3.4. Identifisering via analyse av mikrobiomet

Mikrobiotaen er mikroorganismer – bakterier – som lever i og på menneskekroppen. Mikrobiomet er det samlede genetiske materialet i mikrobiotaen. DNA fra mikroorganismene er større enn det humane DNA, og de siste årene har vi fått stadig mer kunnskap om betydningen av særlig tarmbakterier for ulike helsetilstander. Mikrobiotaen har blitt omtalt som et nytt organ. Helseopplysninger og medisinsk behandling som gjelder mikrobiotaen er ikke dekket av noe norsk lovverk, og Bioteknologirådet uttalte seg om reguleringen av dette i en uttalelse i 2017.⁹⁶

Mikrobiomet har også interessert forskere i rettsmedisin.⁹⁷ Nytt kan være flere, og det er særlig interesse for om analyse av mikrobiomet kan brukes til å identifisere en person og dermed være et alternativ til dagens DNA-tester.

I motsetning til human DNA, så endrer mikrobiomet seg i løpet av et menneskes levetid. Analyse av mikrobiomet kan muligens brukes til å fastslå når en person døde eller når et spor har havnet på et åsted, en person eller en gjenstand. Men det at mikrobiomet ikke er konstant er også en utfordring, siden det gir en begrenset tidsvindu for hvor lenge det kan gi nyttige opplysninger. I et forsøk analyserte forskere mikrobiomet fra 1000 mennesker og det kunne brukes til identifisering ett år etter at prøven var tatt. Siden det er begrenset hvor lenge det kan brukes til identifikasjon, kan mikrobiomdata være mindre personvernsensitivt enn humant DNA.

Det er foreløpig usikkerhet om hvordan mikrobiomet kan benyttes i politietterforskning, og det forskes blant annet på om materialet kan manipuleres for å fjerne identifiserende kjennetegn.

Eksempelet viser at det er viktig at Norge har gode forskningsmiljøer innen rettsmedisin, for å følge med i fagutviklingen.

3.5. Bærbare maskiner

I dag sender politiet prøver til eksternt laboratorium, og som nevnt innledningsvis jobbes det nå for å få to laboratorier som politiet kan bruke og ikke bare ett som i dag. Det finnes i dag analysmaskiner som er så letthåndterlige at de kan tas med i politibil og brukes på åstedet. Mobile maskiner krever en diskusjon om hvordan slike analyser skal organiseres og hvem som skal kunne bruke utstyret osv. Denne teknologiske utviklingen vil kunne fortsette slik at arbeidsforholdet mellom politiet og eksterne analyselaboratorier vil kunne endres over tid.

Såkalte «rapid hit» DNA-maskiner kan brukes utenfor laboratoriet. Maskinene skal gi svar i løpet av 2-3 timer. Etter mye diskusjon er maskinene i bruk i USA og Nederland har dette i sin krimtekniske bil.

⁹⁶ <http://www.bioteknologiradet.no/filarkiv/2016/06/Fr%C3%A5segn-om-regulering-av-mikrobiotaen-til-mennesket.pdf>

⁹⁷ Se doktoravhandlingen til Erik Natås Hanssen 2018. Applications of massively parallel sequencing in forensic genetics. PhD, UiO.

Kripos har en krimteknisk bil. Kripos mener at maskinen særlig kan være nyttig for å utelukke personer raskt. Den vil også kunne være nyttig ved at resultatet kan brukes til å gjøre prioriteringen i hva politiet skal se etter først.

3.5.1. Bioteknologirådets kommentar

Bioteknologirådet er positiv til at politiet tar i bruk moderne metoder for å øke effektiviteten i politiets arbeid. Rådet ser at nye, bærbare DNA-analyseinstrumenter på sikt vil kunne endre både hvordan politiet arbeider med sporanalyser og samarbeidet med fagmiljøene som i dag utfører DNA-analyser. Rådet uttaler seg her ikke om administrative eller økonomiske konsekvenser ved innføring av slik ny DNA-teknologi vil ha for politiet, men vil påpeke viktigheten av at den overordnede kvaliteten på disse raske DNA-analysene er validert og funnet tilstrekkelig for politiets arbeid.

Med vennlig hilsen

(Sign)

Kristin Halvorsen
leder

(Sign)

Ole Johan Borge
direktør

Saksbehandler: Truls Petersen, seniorrådgiver

Kopi:

- Riksadvokaten
- Kripos
- Avdeling for Rettsmedisinske fag ved Oslo universitetssykehus
- Rettsgenetisk senter, UiT, Norges arktiske universitet